विप्रश्चैव स्वयं कुर्याद्द्विजभुक्तपात्रचालनम् । प्रक्षाल्य पाणिपादं च द्विराचान्तः शुचिर्भवेत्
पात्राणि चालयेच्छ्राद्धे स्वयं शिष्योऽथ वा सुतः । असंस्कृतो न च स्त्री च न चान्यश्चालयेत्कचित् १६६
परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते । कदाचित्स्यादापदि तु नैव नित्यं कदाचन
उच्छिष्टस्पर्शने चैव भुञ्जानश्च भवेद्यदि । पात्रस्थं चापि वाऽश्नीयादन्नं पात्रस्थितं च यत्
गायत्र्या संस्कृतं चान्नं न त्यजेदभिमन्त्रितम् । गृहीतं चेत्पुनश्चाद्याद्गायत्रीं च शतं जपेत्
अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंचितम् । अस्नेहा अपि गोधूमा यवगोरसविक्रियाः
अपूपसक्तवो धानास्तक्रं दधि घृतं मधु । एतत्पण्येषु भोक्तव्यं भाण्डलेपो न चेद्भवेत्
अन्नाक्तभाजनस्थानि दुष्यन्ते तानि चैव हि । शुद्धभाण्डस्थितानीह ग्राह्याण्याहुर्मनीषिणः १७२
ग्राह्यं क्षा(क्षी)रविकारं स्यात्सर्वं चैवेक्षुसंभवम् । तैलक्षीराज्यपक्वं च जलसंमिश्रितं न हि
परान्नं नैव भुञ्जीयात्स्वकीयं चान्यपाचितम् । संस्काररहितं चैव नाश्नीयाद्ब्राह्मणः कचित् १७४
ब्राह्मणो नैव भुञ्जीयाद्दुहित्रन्नं कदाचन । अज्ञानाद्यदि भुञ्जीत रौरवं नरकं व्रजेत् १७५
पत्नी स्नुषा स्वयं पुत्रः शिष्योऽथ वा गुरुः सुतः । आचार्यो वा पचेदन्नं भुञ्जीयात्तन्न दुष्यति १७६
शाकपाकादिकं निन्द्यं योऽन्नमद्यात्स्वकीयकम् । कचिच्छिष्टान्नमश्नीयाद्वत्सराभ्यन्तरे द्विजः १७७
यद्येकत्र पचेदाममात्मनश्चापरस्य च । यस्तदन्नं द्विजो भुङ्क्ते प्राजापत्येन शुध्यति १७८
न चैकत्र पचेदामं बहूनामथ वा द्वयोः । निषेधोऽयं परेषां तु पुत्रादीनां न हि कचित् १७९
एवं भुक्त्वा द्विजश्चैव श्रुत्वा श्राद्धस्य वै कथाम् । श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तमितिहासं पुरातनम्
घटिकैकाऽवशिष्टा स्याद्रवेरस्तमितस्य च । प्रक्षाल्य पाणिपादं च द्विराचान्तः शुचिर्भवेत्
प्रागासीनः समाचम्य प्राणायामपुरःसरम् । पूर्वोक्तविधिना चैव सायंसंध्यां समाचरेत्
आदित्येऽस्तमिते यावत्तारकादर्शनं न हि । सायंहोमं तदा कुर्यान्नो चेत्स्युर्नव नाडिकाः
वैश्वदेवं पुनः सायं कुर्याद्यज्ञत्रयं च हि । दैवं भूतं तथा पै(पि)त्र्यं भुक्त्वा स्वाध्यायमभ्यसेत् १८४
ततः स्वपेद्यथाकामं न कदाचिदुदक्शिराः । एतावन्नैत्यकं कर्म प्रवदन्ति मनीषिणः १८५
अनेन विधिना यस्तु नैत्यकं कुरुते द्विजः । स याति परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् १८६

---

१ ख. °पि नाश्नी° । २ ख. °क्शिरः । ए° ।

प्रत्यहं कर्मको(णो) योगः स्वाध्यायाभ्यसनं तथा । मनःस्वस्थतया योगः स एवाऽऽत्म-
प्रकाशकः* १८७
त्यक्त्वेन्द्रियसुखं लोके यस्तिष्ठेद्यत्रकुत्रचित् । स एव योगी मुक्तः स्यात्सर्वसङ्गविवर्जितः
यः कश्चिन्मानवो लोके वाराणस्यां त्यजेद्वपुः । स चाप्येको भवेन्मुक्तो नान्यथा मुनयो
विदुः १८९

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे ब्रह्ममार्गाचाराध्यायः (१प्रकरणम्) ॥ १ ॥

(अथ स्थालीपाकप्रकरणम् २)

स्थालीपाकस्य चाऽऽरम्भः पौर्णमास्यां विधीयते । अग्निमान्प्रतिपद्येव प्रातरौपासनं
चरेत् १
प्रातरौपासनं हुत्वा ततोऽन्वाधानमाचरेत् ।स्थालीपाकं करिष्येऽहं होमः श्वः प्रातरेव हि
सद्यस्कालो भवेद्यद्वा कुर्याद्यत्र द्वयं न हि । अन्वाधानं ततः कुर्यात्स्थालीपाकं तथैव हि ३
प्राणानायम्य संकल्प्य विधाय स्थण्डिलं शुचिः । हस्तमात्रं चतुष्कोणं गोमयेन विलिप्य
च ४
तण्डुलान्प्रकिरेद्रेखामुदक्संस्थां लिखेदथ । प्राक्संस्थे पार्श्वयोर्मध्ये तिस्रश्चैवोदगायताः
निदध्याच्छकलं तत्र प्रोक्ष्य प्राग्रं निरस्य च । संप्रोक्ष्य पुनरद्भिश्च तथा चानलमानयेत् ६
एहीत्याग्निं समादाय स्थापयेद्भूर्भुवःस्वरोम् । अग्निनाऽग्निस्ततो जुष्टः प्रनूनं तिस्र एव च ७
ध्यानं चत्वारि शृङ्गेति कुर्यादग्नेर्यथाविधि । विज्योतिषेत्यनेनैव मन्त्रेणाग्निं समिन्धयेत् ८
ध्यात्वा रूपं ततो वह्नेर्दर्शयेदेष हीत्यथ । धृत्वा तु समिधौ चाग्निमग्नीषोमौ च देवते ९
प्रधानदेवते चोक्त्वा तथा चैवाङ्गदेवताः । क्रमेण चरुणाऽऽज्येन सद्यो यक्ष्य इति क्षिपेत्
पर्यूहनं ततः कुर्याज्जलेन परिषेचयेत् । अनादेशे तु सर्वत्र दक्षिणः पाणिरुच्यते ११
पाणिना सोदकेनाग्नेः समन्तात्परिमार्जनम् । अनुलेपमुदक्संस्थं कुर्यादीशानकोणतः
पर्युक्षणेऽप्युदक्संस्थं पाणिनेशानकोणतः । पुनरावर्तयेत्प्रत्यगीशानान्तं हविर्भुजम् १३
प्रसारयेदुदक्संस्थान्पूर्वपश्चिमयोः कुशान् । दक्षिणोत्तरतश्चैव प्राक्संस्थान्पूर्वतः क्रमात्
मुष्टिमात्रैः कुशैरग्नेः समन्ताद्धोमकर्मसु । परिस्तृणीयात्प्रागग्रैश्चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् १५
विन्यसेत्कुशमूलानां कुशाग्रानुपरि क्रमात् । दक्षिणोत्तरयोश्चैव चतुष्कोणेषु चैव हि १६

---

* इतः परं ख. पुस्तकेऽधिकमेतत्—"प्रत्यहं कर्मयोगेन स्वाध्यायाभ्यसनं तपः । मनःस्वास्थ्यं तथो-
योगः स एवाऽऽत्मप्रकाशकः" इति ।

---

१ ख. 'क्संस्थं पा'।

आस्तीर्याग्नेरुदग्दर्भान्प्रागग्रान्रत्निसंमितान् । द्वंद्वमासादयेन्न्युब्जं यज्ञपात्राणि तत्र तु
स्थाली च प्रोक्षणी दर्वी स्रुवः पूर्णाज्यभाजने । इध्मं चैव तथा बर्हि चरुहोमे विधीयते
चौलोपनयनोद्वाहे पुनराधान एव च । प्रोक्षणीं स्रुवपूर्णाज्यमिध्माबर्हिस्रुवाज्यके १९
अष्टाङ्गुलमितस्थालीं प्रोक्षणीं च षडङ्गुलाम् । चमसं चाऽऽज्यपात्रं च षडङ्गुलमिति
स्मृतम् २०
स्रुक्स्रुवौ हस्तमात्रौ तु स्यातां तौ यज्ञकर्मणि । द्विप्रादेशो भवेदिध्मो बर्हिः प्रादेशसंमितः
आदायाऽऽद्यौ कुशांस्त्रींस्त्रीन्मूलैर्मूलानि वेष्टयेत् । सव्यावृत्तान्कुशान्कुर्यादधस्तात्ताम्र-
येदुदक् २२
वामस्थानितरांस्तद्वत्कुर्याद्रज्जुं त्रिसंधिताम् । उपविष्टां नयेत्तद्वत्तृतीयावर्तनं च हि २३
रज्ज्वेध्मं सकृदावेष्ट्य रज्जुमूलं तथैव च । वेष्टितायाश्च पूर्वाया रज्ज्वग्रं च नयेदधः २४
रज्जुग्रन्थिमधः कृत्वा प्रागग्रान्साध(द)येदथ । स्याच्चेत्ताम्रमयी स्थाली होमे कांस्यमयी
पि वा
तथा स्युः प्रोक्षणादीनि यथालाभानि वाऽपि वा ॥ २५
दण्डपा(मा)त्रयुतौ शस्तौ स्रुक्स्रुवौ यागदारुजौ । तदभावेऽथ वाऽश्वत्थपर्णकौ वाऽप्यु-
दुम्बरौ २६
प्रोक्षणं न्यक्पवित्राभ्यां प्रोक्षयेत्सलिलं ततः । कृत्वोत्तानं पवित्रे ते निधायापः प्रपूजयेत्
सोदकाभ्यां पवित्राभ्यां त्रिः समुत्पूय चैव हि । कुर्यादेकैकमुत्तानं द्वंद्वं च प्रोक्षयेत्पुनः
विस्रस्येध्मं तथा बर्हिर्निदध्याच्चमसे च ते । पवित्रे पूरयेद्वारि गन्धपुष्पाणि च क्षिपेत् २९
निरस्य नैर्ऋतान्दर्भान्निरस्त इति मन्त्रतः । कर्ताऽऽचरेदिमं मन्त्रमुक्त्वा विष्टः कुशासने
ब्रह्माणं वरयेदस्मिन्कर्मणि त्वं भवेरिति । ब्रूयाद्ब्रह्माऽहमस्मीति ततः कर्ता तमर्चयेत् ३१
धृत्वा पूर्णं करे सव्ये पिधायोपरि दक्षिणम् । ब्रह्मन्नित्युच्चरन्मन्त्रं नीत्वा तन्नासिकाग्रतः
निदध्यादुदगग्रे तन्मन्त्रेणो प्रणयेति च । कुशैराच्छादितं कुर्यात्पूर्णपात्रं तदुच्यते ३३
शूर्पे पश्चान्निधायाग्नेः पवित्रे स्थापयेच्च ते । निर्वपेच्चतुरो मुष्टींस्तानेव प्रोक्षयेदथ ३४
तण्डुलानवहंस्त्रींस्त्रीन्कृत्वा तांस्त्रिः फलीकृतान् । त्रिः प्रक्षाल्य पचेदग्नेरुदक्चैवाऽऽज्य-
भाजने ३५
सपवित्रे निषिच्याऽऽज्यं ततोऽङ्गारानपोह्य च । तत्राऽऽज्यभाजनं स्थाप्य संस्कुर्यादु-
ल्मुकेन च ३६
निक्षिपेत्कुशयोरग्नेः पर्यग्निकरणं ततः । त्रिः कुर्याज्ज्वलता तेन तत्प्राक्परिहरेदथ ३७
कर्षन्निवोदगुद्वास्य भाजनं घृतपूरितम् । कुशाग्रे निक्षिपेदग्नौ स्कन्दायेत्युच्चरन्नथ ३८

---

१ ख. येत्पश्चय° । २ ख. °णं च पवि° । ३ क. °र्ऋतीन्द° । ४ ख. °तः । कृतोत्तत्ताद° ।

धृत्वा तूत्तानपाणिभ्यां पवित्रे चोदगग्रके। सवितुष्ट्वेति मन्त्रेण सकृत्तूष्णीं द्विरिष्यते ३९
उत्पूयाऽऽज्यं पवित्रे ते प्रोक्ष्याग्नौ प्रहरेदथ। प्रत्यगासादयेदग्नेर्बर्हिस्तत्राऽऽज्यभाजनम्
प्रताप्य सकुशौ दर्वीस्रुवौ दर्वीं निधाय च। सव्येन स्रुवमादाय कुशानितरपाणिना ४१
स्रुवस्य बिलमारभ्य यावदग्रं भवेदथ। अग्रतो बिलपृष्ठं तु तदारभ्य भवेद्बिलम् ४२
निमृजेत्त्रिस्त्रिरेकं तु कुशाग्रैः सव्यवच्च हि। कुशमूलैश्च वै दण्डं कुशैः प्रोक्ष्य प्रतापयेत् ४३
आसादयेत्स्रुवं चाऽऽदर्वीं बर्हिष्युत्तरतो घृतात्। संस्कुर्यात्पूर्ववद्दर्वीं निदध्यादुत्तरे स्रुवात्
संमार्जितान्कुशान्प्रोक्ष्य प्रहरेदनले च तान्। सम्यगाज्यं निरीक्ष्याथ चरुं पक्वमवेक्षयेत्
अभिघार्य स्रुवेणाऽऽज्यं चरुमुद्वासयेदुदक्। हविर्भुगात्मनोश्चैवं मध्यतश्चरुमानयेत् ४६
निदध्यात्तां चरोः स्थालीं बर्हिष्याज्यं च दक्षिणे। अभिघार्य चरुं चान्यत्पात्रं स्यादुत्तरे चरोः ४७
देवतायै हविः स्थाप्य तत्र तद्विभजेत्क्रमात्। अमुष्यै चेदमित्युक्त्वा यथालिङ्गं यथाक्रतु
विश्वानीत्यष्टभिः पादैः पूर्व(र्वा)तो दिक्षु चाष्टसु। अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैरग्निं स्तुयाद्व(द)-चाऽन्यया ४९
अलंकृत्याभिघार्येध्ममादायायं त इत्यथ। हुत्वेध्मं जुहुयादाज्यं तूष्णीं वायव्यकोणतः
ततश्चाऽऽग्नेयपर्यन्तं प्रजापतिमिदं स्मरेत्। स्वाहेत्युक्त्वाऽथ निर्ऋतिमारभ्येशानकोणतः
गृह्णवद्भिरिमौ मन्त्रावाघाराविति भाषितौ। होमे चैव तु सर्वत्र विधिरेष उदाहृतः ५२
अग्निश्चैव तथा सोमश्चक्षुषी जातवेदसः। भवेदुत्तरमाग्नेयं सौम्यं चैवाक्षि दक्षिणम् ५३
सक्तुलाजान्नहोमे तु जुहुयादेव चक्षुषी। अनुप्रवचनीये च वर्जयेदाज्यहोमके ५४
अभिघार्य स्रुवेणेदमाग्नेयं मध्यतो हविः। दर्व्यां च हविरादाय विधिना स्थापयेदिह ५५
तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठपर्वमात्रं च वै स्रुचि। तत्पुरस्तात्तथाऽऽदाय निदध्यात्तत्तथैव हि ५६
पात्रस्थं चापि दर्वीस्थं पुनरप्यभिघारयेत्। पञ्चावत्ती तु पश्चार्धादादाय च हविस्तथा ५७
जुहुयादग्नये स्वाहा दर्व्या मध्ये तु नेत्रयोः। आदाय चाग्नीषोमाभ्यामुत्तरस्थं च पूर्ववत्
मन्त्रमुच्चार्य सर्वत्र स्वाहान्ते जुहुयाद्धविः। समुच्चार्य चतुर्थ्यन्तं नामेदं न ममेति च ५९
द्वयोश्चापि हविःशेषं द्वयोश्चापि अवद्य च। दर्व्यां सकृदवद्याच्च द्विस्ततो वाऽभिघारयेत्
यदस्येत्यनया हुत्वा प्रागुदक्कु हविर्भुजः। रुद्राय जुहुयाद्रज्जुं विस्रंस्याचेध्मबन्धिनीम्
स्रुक्स्रुवाज्याहुतेः शेषं विश्वेभ्यो जुहुयादथ। सर्वत्र जुहुयाद्धोमे प्रायश्चित्ताहुतीरथ ६२
अयाश्चाग्न इदं विष्णुश्चतस्रो व्याहृतीश्च हि। ब्रह्माऽपि जुहुयादेताः प्रायश्चित्ताहुतीरिमाः
अनाज्ञातमिति द्वाभ्यां ज्ञाताज्ञातनिवृत्तये। सर्वत्रापि हि चैवं स्याद्विधिरेष उदाहृतः ६४
यत्पाकत्रेति मन्त्रेण न्यूनाधिकनिवृत्तये। मन्त्रतन्त्राधिकन्यूनविपर्यांश्च(स)विकर्मणः ६५

१ ख °र्बर्हिस्त°। २ ख. °स्रुक्पात्रे विनि°। ३ ख. °स्रुचं चा°। ४ ख. °व पश्चादग्नेस्तमा°।

स्वरवर्णादिलोपोत्थपापानिर्हरणाय च। *पद्द इत्यनेनाभैकामाहुतिं जुहुयादथ ६६
सम्यक्पूर्णफलप्राप्त्यै होमस्येह कृतस्य च। कर्तैव जुहुयादाज्यं व्याहृतीभिश्चतसृभिः ६७
स्थाल्यादीनि च पात्राणि नीत्वा तूष्णीं निधाय च। चमसं पुरतः कृत्वा निधायाथ च
बर्हिषि ६८
पूर्णमसीत्यनेनैव तत्पूर्णमभिमन्त्रयेत्। दिशः प्रागायतो दर्भैः प्राच्यां मन्त्रेण मार्जयेत् ६९
आपो अस्मानिदमापः सुमित्र्या न इति त्रिभिः। शिरसि स्वस्य पत्न्याश्च मार्जयेद्धूष्व
इत्यथः ७०
स्वस्य वामेऽञ्जलौ पत्न्या आसीनाया निषिञ्चयेत्। माऽहं प्रजामनेनैव चमसस्थं जलं
च हि ७१
जलेन तेन वै होता प्रोक्षयेच्छिरसी तयोः। तत्रस्थानक्षतांश्चैव क्षिपेत्प्रणवमुच्चरेत् ७२
परिस्तरणदर्भांश्च विसृजेदुत्तरे हि तान्। ओं च म इत्यनेनाग्निं नत्वा पूर्ववदुच्चरेत् ७३
पर्यू(र्यु)क्ष परिषिच्याथ गन्धपुष्पाक्षतांश्च हि। धूपं दीपं च नैवेद्यं दद्यात्ताम्बूलदक्षिणाः
तिष्ठन्नग्नेरुपस्थानं कुर्यादों च म इत्यथ। अभिवाद्य जपेद्देवीं कृतं कर्म निवेदयेत् ७५
शुभाशुभक्रियार्थं च दत्तं विप्राय यद्धनम्। तत्सर्वं जगदीशस्य प्रीतये निश्चितं भवेत् ७६
हुतशेषं हविश्चाऽऽज्यं होत्रे दद्याच्च दक्षिणाम्। सुवर्णं च यथाशक्ति होमसाद्गुण्यहेतवे ७७
होमान्ते ब्रह्मणे दद्याद्यज्ञपात्राणि चैव हि। होमे चैव तु सर्वत्र प्रवदन्ति मनीषिणः ७८
दर्शके पूर्ववत्सर्वं विशेषस्त्वथ कथ्यते। अग्नीषोमपदस्थान इन्द्राग्नी(ग्नि)पदमुच्चरेत् ७९
पालाशैः खादिराश्वत्थशम्युदुम्बरजास्तथा। समिधः खादिराः शस्ता होमकर्मसु चैव हि

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे स्थालीपाकप्रकरणम् ॥ २ ॥

(अथ गर्भाधानप्रकरणम् ३)

गर्भाधानं द्विजः कुर्यादृतौ प्रथम एव हि। चतुर्थदिवसादूर्ध्वं पुत्रार्थी दिवसे समे १
चरं दारुणभं पौष्णं दस्राग्नी च द्विदैवतम्। श्राद्धाहं चैव रिक्तां च हित्वाऽन्यस्मिन्वि-
धीयते २
नान्दीश्राद्धं पतिः कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकम्। उपलेपादिकं कृत्वा प्रातरौपासनादितः
प्रजापतेश्चरोरेकां हुत्वा चाऽऽज्याहुतीरथ। विष्णुर्योनिं नेजमेष षडेका च प्रजापतेः ४

---

* इत आरभ्य कृतस्य चेत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. पुस्तके।

---

१ ख. च। कृतेन जु'। २ ख स्वयं। ३ ख. 'शकादि'। ४ ख. पितुः।

आसीनायाः शिरः स्पृष्ट्वा प्राङ्मुख्याः[1] पाणिना पतिः । तिष्ठञ्जपेदिमे सूक्ते त्वप नश्य वधेन च ५

अग्निस्तुविश्रवस्तममित्यृचौ द्वे तथैव च । सूर्यो नो दिव इत्येतैः स्तुत्वा सूर्यं च पञ्चभिः ६

अश्वगन्धारसं[2] पत्न्या दक्षिणे नासिकापुटे । उदीर्ष्वेति पठन्मन्त्रं सिञ्चेत्तद्वस्त्रशोधितम् ७

ततः स्विष्टकृदादि स्याद्वाससी च नवे तयोः । फलानि च पतिस्तस्यै प्रदद्यात्फलमप्यतः

मातुलिङ्गं नारिकेलं रम्भाखर्जूरपूगकम् । शस्तानि स्युरथान्यानि नारिङ्गादीनि वाऽपि च ९

वृषभं गां सुवर्णं च होत्रे दद्याच्च दक्षिणाम् । पुत्रवान्धनवांस्तेन भवेत्कर्ता न संशयः १०

भोजयित्वा द्विजान्सम्यक्तोषयेद्दक्षिणादिभिः । संतुष्टा देवताः सर्वाः प्रयच्छन्तीप्सितं फलम् ११

स्थालीपाकं चाऽऽग्रयणं गर्भसंस्कारकर्मसु । प्रातरौपासने कुर्यादग्नौकरणमेव च १२

प्रसन्नात्मा भवेत्कर्ता भुञ्जीत सह बन्धुभिः । तस्मिन्नेव दिने रात्रौ गर्भारोपणमिष्यते

पतिवत्या(त्न्या)श्च दुर्भेधं प्रथमं स्याद्रजो यदि । पत्युस्तस्या भवेन्मृत्युः स्त्री(स्त्रि)पूर्वाहियमेषु च १४

मघाशक्रशिवादित्यवह्निभेषु च वा भवेत् । तत्रापि स्यान्महाशोको दरिद्रं चानपत्यता

तद्दोषपरिहारार्थं कुर्याच्छान्तिं यथाविधि । तोषयेज्जपहोमाभ्यां तत्तद्दक्षादिदेवताः १६

आचार्यादीन्समभ्यर्च्य भोजयेच्छक्तितो द्विजान् । तदुद्दिश्य कृतेनाऽऽशु सर्वारिष्टं प्रणश्यति १७

शान्तिकर्मविधानेन कृत्वाऽन्यस्मिन्दिने शुभे । गर्भाधानं ततः कुर्यादित्याचार्योऽब्रवीद्वचः १८

अकृत्वा शान्तिकं कर्म न कुर्याद्गर्भसाधनम् । सर्वेषां शाखिनामेव विधिरेष उदाहृतः १९

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे गर्भाधानप्रकरणम् ॥ ३ ॥

(अथ पुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयनप्रकरणम् ४)

कुर्यात्पुंसवनं मासि तृतीयेऽनवलोभनम् । सीमन्तोन्नयनं चैव चतुर्थे मासि तद्भवेत् १

नो चेत्षष्ठेऽष्टमे वाऽपि कर्तव्यं तद्द्वयं च हि । तावदेव भवेत्कोचिद्यावत्स्याद्गर्भधारणम् २

पुष्यादित्याश्विनी[3]हस्तविधिमूलोत्तरामृगः । हरिपूषानुराधाश्च[4] शस्तं पुंसवनादिकम् ३

---

१ ख. 'ङ्मुखं पा°' । २ ख. 'गन्धिरसं पत्न्या निक्षिपेन्नासि' । ३ क. 'दित्यश्वि' । ४ ख. 'रिपुष्यानु°' ।

कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं चतुर्थ्यन्तं च पूर्ववत्। दधिमाषौ यवं तस्या निधाय प्रसृतौ च
तान् ४

त्रिः पिबेस्किं पिबसीति पतिः पुंसवनं हि सा। प्रोक्ष्याप: पुनरेव स्यात्त्रिवारं पुनराचमेत्
सिञ्चेद्दूर्वारसं तस्या दक्षिणे नासिकापुटे। आ ते गर्भ इति द्वाभ्यां सूक्ताभ्यां तावदुच्यते
प्रजापतये स्वाहेति जुहुयादाहुतिं चरोः। गुर्विण्या हृदयं स्पृष्ट्वा यत्ते मन्त्रमुदीरयेत् ७
धाता ददातु मन्त्रौ द्वौ तथा राकामहं च तौ। नेजमेषत्रयो मन्त्रा एको मन्त्रः प्रजापतेः ८
अष्टावाज्याहुतीर्हुत्वा त्रिशुक्लशलल्लीकुशैः। औदुम्बरेण युग्मेन ग्लप्स्ये(द्रप्से)न सफ-
लेन च(?) ९

पूर्णसूत्रावृतेनेह सहैवैकत्र मेव च। त्रिरुन्नयेति गर्भिण्याः सीमन्तेन समूलतः(?) १०
कृतकेशविभागं स्याद्योषिज्ज्वालाग्रभागतः। सीमन्तं सधवाचिह्नं सदा सौभाग्यदायकम्
तिष्ठन्पश्चात्प्राङ्मुखोऽग्रेरुच्चरन्भूर्भुवः स्वरोम्। चतुर्थ्योमूढतं कृत्वा विद्वायां तु निरु-
ध्यते(?) १२

सामस्वरेण मन्त्रं च सोमं राजानमुच्चरेत्। समीपस्थनदीनाम समुच्चार्य नमेदथ १३
पतिपुत्रवती नारी गर्भिण्या(णी)मुपदेशयेत्। मा कुरु क्लेशदं कर्म गर्भसंरक्षणं कुरु १४
ततः स्विष्टकृदादि स्याद्धोमशेषं समापयेत्। पूर्ववत्फलदानानि कृत्वाऽऽचार्याय
दक्षिणाम् १५

वृषभं धेनुसंयुक्तं दद्याद्विभवसारतः। भोजयेच्छक्तितो विप्रान्कर्मसाद्गुण्यहेतवे १६
प्राशनं यत्पुंसवनं होमश्चानवलोभनम्। प्रतिगर्भमिदं कुर्यादाचार्येणेह भाषितम् १७
आज्यहोमश्च शलल्ली[3]कुशल्यप्सु निमज्जनम्। सीमन्तोन्नयनं तच्च प्रतिगर्भे न हि स्मृतम्
प्रधानं पुंसवनं न स्यादङ्गं चानवलोभनम्। सीमन्तं च तथैव स्यात्केचिदुन्नयनं तथा १९

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे पुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयन[प्रकरण]म् ॥ ४ ॥

(अथ जातकर्मप्रकरणम् ५)

जाते सुते पिता स्नायान्नान्दीश्राद्धं विधानतः। जातकर्म ततः कुर्यादैहिकामुष्मिकप्रदम्
सौवर्णे राजते वाऽपि पात्रे कांस्यमयेऽपि वा। मधुसर्पिर्निषिच्याथ हिरण्येनावघ्रापयेत्
प्राशयेत्तं हिरण्येन कुमारं मधुसर्पिषी। प्रतिमन्त्रं पठेत्कर्णे हिरण्यं स्थाप्य दक्षिणे ३
तथा वामे जपेन्मेधां स्पृशेदंसावतः परम्। अश्मा भव जपेदिन्द्रः श्रेष्ठान्यस्मै प्रयन्धि च ४
एवं कुर्यात्सुतस्यैव तूष्णीमेव च योषितः। केचिदिच्छन्त्यनादिष्टहोममन्त्रादिना परे ५

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे जातकर्मप्रकरणम् ॥ ५ ॥

---

१ ख. ग्लप्स्येन। २ ख. 'तुर्थो मू°'। ३ ख. '°लीशल्यप्सुनिजम'।

(अथ नामकरणप्रकरणम् ६)

अहन्येकादशे कुर्यान्नामकर्म विधानतः । कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं द्वादशे षोडशेऽपि वा
मार्गशीर्षं समारभ्य मासानां नाम निर्दिशेत् । नक्षत्रपादतो जातजन्मनाम तदुच्यते २
यद्वा तातपितानां(तुर्ना)म भवेत्संव्यावहारिकम् । क्रमेणानेन संलिख्य नामानि च समर्चयेत् ३
समाक्षरयुतं नाम भवेत्पुंसः सुखप्रदम् । विषमं यदि तत्र श्रीः(श्री) समेतं च विनिर्दिशेत्
आचार्येणात्र मन्त्रोऽयं नामानि तु उदाहृतः । नमस्करोत्यसौ देवं ब्राह्मणेभ्यः पिता वदेत् ५
त्रिभिः स्यात्प्रतिनाम्नैवं ततः स्वस्तीति निर्दिशेत् । भवन्तोऽस्य ब्रुवन्त्येवं प्रतिब्रूयुस्तथा द्विजाः ६
तच्चनाम शिशोस्त्रिस्त्रिर्ब्रूयात्तत्र तथाऽऽशिषः । ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या भुञ्जीयात्सह बन्धुभिः ७

इत्याश्वलायनस्मृतौ नामकरण[प्रकरण]म् ॥ ६ ॥

(अथ निष्क्रमणप्रकरणम् ७)

मासे चैवं चतुर्थे तु कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः । कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमादायाङ्के शिशुं पिता १
स्वस्ति नो मिमीतां सूक्तं जपन्देवादिकं नयेत् । आशुः शिशान इत्येतत्पठेत्तं श्वशुरालयम् २
नीत्वाऽन्यस्य गृहं वाऽपि प्राङ्गणे वाऽर्कमीक्षयेत् । तच्चक्षुरिति मन्त्रेण दृष्ट्वाऽर्कं प्रविशेद्गृहम्

इत्याश्वलायनस्मृतौ निष्क्रमण[प्रकरण]म् ॥ ७ ॥

(अथान्नप्राशनप्रकरणम् ८)

षष्ठेऽन्नप्राशनं कुर्यान्मासे पुंस्यष्टमेऽथ वा । दशमे द्वादशे मासि केचिदेवं वदन्ति हि १
कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं शुभे चैव दिने पिता । सौवर्णे राजते पात्रे कांस्ये वाऽथ नवे शुभे
क्षीराज्यमधुदध्यन्नं विधाय प्राशयेच्छिशून् । मन्त्रेणान्नपतेऽन्नस्य हिरण्येन स्रुवेण च ३
पाणिना सपवित्रेण जलं चापि हि पाययेत् । दत्त्वा विप्राय तत्पात्रं तूष्णीमेव च योषितः
ततो विभवसारेण ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् । स्वयं चैव तु भुञ्जीयात्समाहितमना भवेत्५

इत्याश्वलायनस्मृतावन्नप्राशन[प्रकरण]म् ॥ ८ ॥

(अथ चौलकर्मप्रकरणम् ९)

तृतीये वत्सरे चौलं बालकस्य विधीयते । शुभे चैव दिने मासि विहितं चोत्तरायणे १
कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं पूर्वेद्युरपरेऽहनि । प्रातःसंध्यादिकं कृत्वा नान्दीश्राद्धं परेऽहनि
प्राणानायम्य संकल्प्य कुर्वीत स्थण्डिलादिकम् । पात्रासादनपर्यन्तं कृत्वा धान्यानि पूरयेत् ३
उदगग्नेः शरावेषु प्राक्संस्थेषु नवेषु च । तेषु वै क्रमतो व्रीहियवमाषतिलांश्च हि ४
पुरतःस्थे शरावे च विन्यसेद्वृषगोमयम् । तदुत्तरे नवेऽन्यस्मिञ्छमीपर्णानि पूरयेत् ५
आघारान्तं ततः कुर्यात्कृत्वोत्तानानि पूरयेत् । ततश्च जुहुयादाज्यमग्निश्चेति चतसृभिः ६
अग्न आयूंषि पवस इत्येका च प्रजापतेः । एता एवोपनयने गोदाने च विवाहिके ७
मातुरङ्कोपविष्टस्य कुमारस्य तु चैव हि । पश्चात्स्थित्वा पिता शीतं जलमादाय पाणिना ८
दक्षिणेनाथ सव्येन पाणिनोष्णं जलं तथा । दक्षिणोत्तरयोस्तत्र निनयेत्केशपक्षयोः ९
उष्णेन वायमन्त्रेण जलधारे तयोश्च ते । अनामिकया चाऽऽदाय नवनीतं तथा दधि १०
प्रदक्षिणप्रकारेण वामकर्णप्रदेशतः । सकेशान्धारयेद्दर्भा त्रींस्त्रीन्प्रागग्रकान्कुशान् ११
आचार्यश्छेदयेदेतानोषधे मन्त्रमुच्चरेत् । छेदयेद्वामकर्णान्तं त्रिश्चैवादितिरुच्चरेत् १२
क्षुरेणेति च तीक्ष्णेन ताम्रयुक्तेन चैव हि । छेदितान्सुत आदाय मातुर्हस्ते निवेदयेत् १३
विन्यसेत्ताञ्छमीपर्णैः सहाऽऽनडुहगोमये । येनावपत्प्रथमं स्याद्येन धाता द्वितीयकः १४
तृतीये येन भूयश्च सर्वैरेव चतुर्थकम् । एवं च दक्षिणे कृत्वा त्रिवारं तूत्तरे तथा १५
यत्क्षुरेणेति मन्त्रेण क्षुरधारां जलेन च । निमृज्येन्मर्म तत्कृत्वा नापिताय प्रदापयेत् १६
यावन्तः प्रवरास्तस्य शिखा मध्ये च पार्श्वयोः । पश्चात्पूर्वे तथा पञ्चप्रवराणां शिखाः स्मृताः १७
अभ्यञ्जयेत्कुमारं तमानयेदग्निसंनिधौ[1] । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् १८
यदुक्तं च यथाकाले कुर्यात्संस्कारकर्म च । असामर्थ्यात्कृतं नो चेद्विधिस्तस्य कथं भवेत्
प्रायश्चित्तं विधायाऽऽदावेकैकस्य च कर्मणः । कृत्वाऽऽदौ कृच्छ्रमेकैकं लुप्तकर्माणि कारयेत् २०
मन्त्रमेकं जपेत्तत्र तत्तत्कर्मणि एव हि । विधिवच्चौलकर्मैवं कृत्वा स्यादुपनायनम् २१
चौलकर्मादितश्चैवं यावद्वैवाहिकं भवेत् । तावत्स्याल्लौकिको ह्यग्निरिति वेदविदो विदुः

इत्याश्वलायनस्मृतौ चौलकर्मप्रकरणम् ॥ ९ ॥

---

1 अ. °मेसु । अ° ।

(अथोपनयनप्रकरणम् १०)

ब्राह्मणस्याष्टमे वर्षे विहितं चोपनायनम् । सप्तमे चाथ वा कुर्यात्सर्वाचार्यमतं भवेत् १
कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमावाह्य कुलदेवताः । मण्डपाद्यर्चनं कृत्वा भोजयेच्च द्विजान्स्व-
यम् २
अथापरेद्युरभ्यज्य कुमारं भोजयेत्ततः । वपेद्भुक्तवतः केशान्मात्रा सहैकभाजने ३
चौलाङ्गस्थापिते ये च शिखे द्वे *तेऽपि वापयेत् । सकेशेऽपि कुमारस्य हित्वैकां मध्यम-
स्थिताम् ४
आसीनस्यान्तिके स्नातं कुमारमुपवेशयेत् । पितुश्च प्राङ्मुखस्येह प्रत्यङ्मुखमलंकृतम् ५
धृत्वाऽञ्जलिं कुमारस्य सुवर्णफलसंयुतम् । मुहूर्तकालपर्यन्तमसमीक्ष्य परस्परम् ६
ध्यायन्देवान्सुमुहूर्ते मुहूर्ते पितुरञ्जलौ।दत्त्वा फलमसौ तस्य निदध्यात्पादयोः शिरः ७
शिरः स्पृशेत्पिता तस्य स्वाङ्के तमुपवेशयेत् । ये यज्ञेन पठेत्सूक्तमाचार्यो ब्राह्मणैः सह ८
आज्यसंस्कारपर्यन्तं प्राणायामादिपूर्वकम् । कृत्वा नवं ततो दद्यात्कौपीनं कटिसूत्रकम् ९
धारयित्वा ततो दद्याद्वाससी युवमित्यृचा । एकं स्यात्परिधानार्थमेकं प्रावरणाय हि
इच्छन्ति केचिदैणेयमृक्सामाभ्यां तथाऽजिनम् । उपवीतं ततो दद्याद्यज्ञोपवीतमन्त्रतः
आचम्याथ वटुर्गच्छेत्पुरतश्चोत्तरे गुरोः । दृष्ट्वा पात्रं तथाऽऽगत्य दक्षिणे तूपवेशयेत् १२
कृत्वाऽऽज्याहुतिपर्यन्तं बर्हिरास्तरणादिकम् ।कुमारः पूर्ववद्गच्छेदुदगग्रेगु(ग्रेषु)रोश्च हि
आचार्यः प्राङ्मुखस्तिष्ठेद्वटुः प्रत्यङ्मुखस्तथा आचार्यः पूरयेत्तत्र कुमारस्याञ्जलौ जलम्
सजले चाञ्जलौ तस्य गन्धपुष्पाणि चाऽऽवपेत्।सुवर्णं च यथाशक्ति फलैः क्रमुकजैः सह
आचार्यस्याञ्जलौ ब्रह्मा पूरयेत्सलिलं च तत् । आचार्यो मन्त्रमुच्चार्य तत्सवितुर्वृणीमहे
कुमारस्याञ्जलौ चैव निनयेत्स्वस्य चाञ्जलिम् । ध्यायन्कुमार आदित्यमर्घ्यपात्रे निवे-
दयेत् १७
देवस्य त्वेति गृह्णीयात्साङ्गुष्ठं करमस्य च । असौ शर्मेति दीर्घायुर्भवत्विति वदेत्पिता
अथ वाऽसौ पदे नाम संबुद्ध्या वाऽस्य नामकम् ।उच्चार्य शर्म दीर्घायुर्भवेत्येके वदन्ति हि
एवं त्रिः पूर्ववच्चैव मन्त्रोऽन्यः स्यात्करग्रहे । सविता तेऽयमेकः स्यादग्निराचार्य एव च २०
ईक्षयेद्वटुरादित्यं देवं सवितृमन्त्रतः । आवर्तयेत्कुमारं तं पूर्वार्धर्चेन चैव हि २१
पाणिभ्यामुत्तरेणांसौ पाणी वाऽस्य हृदि स्पृशेत् । एवं कृत्वा पुनश्चामुं दक्षिणे वटुमान-
येत् २२

---

* अत्र संधिरार्षः ।

---

१ ख. 'न्तिकस्यान्तं कु° । २ ख. जले । ३ ख. चाचयेत् । ४ ख. पाणिनाऽस्य ।

तूष्णीं समिधमादाय निदध्यादनले च ताम्। मन्त्रेणाग्नय इत्यत्र वदन्त्येके महर्षयः २३
ओष्ठौ विलोमकौ कृत्वा पाणिद्वयतलेन च। त्रिवारं [1]प्रतिमन्त्रेण तेजसा मेति चैव हि २४
सूत्रोदितान्मयीत्यादीन्मन्त्रांस्तिष्ठञ्जपेदथ। मानस्तोके[2]ऽनया भाले त्रिपुण्ड्रं धारयेत्क्रमात्
हृदि नाभौ तथा बाह्वोर्मस्तके चापि केचन। त्र्यायुषं ताञ्जपेन्मन्त्रानुपस्थायों च मे स्वरः
पुरतः पितुरासीनो ब्रह्मचारी कुशासने। गायत्रीमनुगृह्णीयादुपांशु प्रत्यगाननः २७
पूर्ववदुपविश्यासावन्वाच्य जानु दक्षिणम्। फलाक्षतसुवर्णं च गुरवे तन्निवेदयेत् २८
अधीहीत्यादिकं मन्त्रं समुच्चार्य यथाविधि। नमस्कुर्याद्गुरोः पादौ धृत्वा हस्तद्वयेन च २९
ब्राह्मणोऽहं भवानीह गुरोऽहं ते प्रसादतः। गायत्री(त्रीं)मामनुब्रूहि शुद्धात्मा सर्व-
दाऽस्मि हि ३०
संगृह्य पाणी पाणिभ्यां स्वस्य च ब्रह्मचारिणः। वाससाऽऽच्छादनं कृत्वा गायत्रीमनु-
वाचयेत् ३१
उच्चार्य प्रणवं चाऽऽदौ भूर्भुवः स्वस्ततः परम्। पच्छ(पाद)मर्धमृचं चैव तं यथाशक्ति
वाचयेत् ३२
पाणिना हृदयं तस्य स्पृष्ट्वा मम व्रतं जपेत्। प्राणायामं ततः कृत्वा ब्रह्मचार्येव नेतरः ३३
आबध्य मेखलां तस्य प्रावेपामेत्यृचं जपेत्। एषक्षेत्यनया दण्डं धारयित्वा दिशेद्व्रतम्
ब्रह्मचर्यादिकं भिक्षां ददात्वित्यन्त एव च। ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाप्य च ३५
याचयेत्प्रथमां भिक्षां पितरं मातरं च वा। पितरं यदि याचेत भवान्भिक्षां ददा[3]त्विति ३६
भवतीति पदं चोक्त्वा भिक्षां देहीति याचयेत्। मातरं चाग्र एवेति गत्वा पात्रं करान्तिके
तण्डुलान्सफलान्दद्याद्भिक्षार्थं जननी तु च। होमार्थं तण्डुलान्पात्रे दत्त्वा शेषं गुरोरथ ३८
याचिता तत्र या भिक्षा गुरवे तां निवेदयेत्। पितैव गुरुराचार्यो भवेत्सद्भिरुदाहृतः ३९
यस्मात्पुरोहितो ब्रह्मा होता च सह याज्ञिकम्। उक्त्वा वेदमधीष्वात्र यस्मादिच्छति वै
पिता ४०
तदाचार्यपदं तत्र जायते ब्राह्मणेऽपि हि। पिता माता तथाऽऽचार्यास्त्रयो मान्याः सदैव हि
अन्येऽपि श्रोत्रिया वृद्धा वेदविद्याप्रदास्तथा। दद्याद्विभवसारेण कर्माङ्गत्वेन दक्षिणाम्
सुवर्णाम्बरधान्यानि सद्योऽनन्तफलं लभेत्। न ददाति द्विजो होत्रे लोभाद्यज्ञाङ्गदक्षिणाम्
वित्ते सति कृतं कर्म निष्फलं स्याद्धनक्षयः। धनिनोऽयं निषेधः स्याद्व्रतहीनस्य चैव हि
असमर्थो नमेत्सद्यो दत्त्वाऽक्षतफलादिकम्। विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा गृह्णीयादाशिषः
स्वयम् ४५

---

१ क. 'न्मयित्वादी'। २ ख' 'केति या। ३ ख. 'त्रं परा'।

यथाविभवसारेण हेतवे यज्ञसाक्षिणः । आसायं न हि किंचित्स्याच्चैत्यकं कर्म चैव हि ४६
ब्रह्मचारिण एवात्र सायं संध्या विधीयते । ब्रह्मचारी ततः कुर्यात्सायंसंध्या यथाविधि
अग्निकार्यं तथा होमं तस्मिन्नग्नौ विधीयते । नो चेत्स्यात्पूर्ववत्कुर्यादाचार्यः स्थण्डि-
लादिकम् ४८
पूर्णपात्रनिधानान्तमनलस्थापनादिकम् । निर्वपेन्मातृतः मात्रांस्तण्डुलान्सदसस्पते
सवितुश्च ततस्तूष्णीमृषीणां मन्त्रतः क्रमात् ॥ ४९
श्रपयित्वौदनं कुर्यादाघारान्तं *हुनेदथ । सदसस्पतिमन्त्रेण गायत्र्यर्षिभ्य एव च ५०
चर्वाहुतित्रयं दत्त्वा कुर्यात्स्विष्टकृदादिकम् । भोजयित्वा द्विजान्वेदसमाप्तिरस्य चोत्तरे
निर्विघ्नेन त्रिवारं तु पिताऽस्य ब्रह्मचारिणः । वसेदसौ त्रिरात्रं तु क्षारादिव्रतमाचरेत् ५२
प्रातः संध्यामुपास्याग्निकार्यं कृत्वा परेऽहनि । मध्याह्ने चाऽऽचरेत्संध्यां ब्रह्मयज्ञाद-
नन्तरम् ५३
उपाकरणपर्यन्तं सावित्र्या ब्रह्मयज्ञकम् । ततोऽग्निमीळ इत्यादि जपेद्वेदान्स्वशक्तितः ५४
चतुर्थदिवसे कुर्यान्मेधाजननकं च हि । संध्यादिकं विधायाथ गच्छेत्पालाशसंनिधौ ५५
कलशान्स्थापयेत्तत्र चतुष्कोणेषु चैव हि । पलाशं पूजयेत्तत्र वसन्तं च यथाविधि ५६
श्रद्धां मेधां च वै प्रज्ञां पूजयेच्छ्रद्धयेत्यृचा । गन्धपुष्पाक्षतैश्चैव धूपदीपादिभिस्तथा ५७
प्रदक्षिणात्रयं कुर्यादाचार्यः सुश्रवं पठन् । निनयेज्जलधाराश्च सहैव ब्रह्मचारिणा ५८
मेखलामजिनं दण्डं वस्त्रं यज्ञोपवीतकम् । एकैकं धारयेत्तत्र क्रमेणैवं त्यजेदथ ५९
आचार्याय च ते दद्याद्वाससी ब्रह्मचार्यथ । नवं चैवात्र कौपीनं धारयेत्पुनरेव हि ६०
विप्रेभ्यः कलशान्दद्याद्गृह्णीयादाशिषः शुभाः । यथाचारं तथा कुर्याद्देवकोत्थापनं च
हि ६१

इत्याश्वलायनस्मृतावुपनयनप्रकरणम् ॥ १० ॥

(अथ महानाम्न्यादिव्रतत्रयप्रकरणम् ११)

महानाम्नीव्रतं कुर्यात्पूर्णाब्दे चोत्तरायणे । शुक्लपक्षे शुभेऽह्नि स्यादुपनायनवच्च हि १
महाव्रतं द्वितीये तु भवेत्तत्पूर्ववच्च हि । संपूर्णे च तृतीयेऽब्दे तथा चोपनिषद्व्रतम् २
मासे पूर्णे तथा कुर्यात्क्रमाच्चैतद्व्रतत्रयम् । कुर्यात्परिददाम्यात(म्यन्त)मुपनायनहोमवत्
चर्वाहुतित्रयं हुत्वा जुहुयात्तिलमिश्रितम् । अनुप्रवचनीयोक्ता देवताश्च ततः स्मृताः ४
महानाम्नीभ्यः स्वाहेति सावित्र्यौ स्नानमिष्यते । महाव्रताय चाथोपनिषदे तैत्र तत्र तु ५

---

* अस्याऽऽर्षत्वात्साधुत्वम् ।

---

१ ख. °न्सासससते । २ ख. पठेत् । ३ ख. 'दामामुमु' । ४ क. 'म्यास्यान' । ५ ख. तच ।

श्रवादीनि तथाऽन्यच्च दत्त्वा चाऽऽज्याहुतीरथ। चर्वाहुतित्रयं हुत्वा मौञ्जीं दण्डं च धारयेत् ६

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत्। त्रिदामघवनाथान्त(?) इत्यारम्भे जपेदथ ७

नत्वा गुरुमथाऽऽदित्यमीक्षयेद्ब्रह्मचार्यथ। उक्त्वाऽऽचार्यमधीहीति भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ८

इत्याश्वलायनस्मृतौ महानाम्नीव्रतत्रय[प्रकरण]म् ॥ ११ ॥

(अथोपाकर्मप्रकरणम् १२)

श्रवणे स्यादुपाकर्म हस्ते वा श्रावणस्य तु। नो चेद्भाद्रपदे वाऽपि कुर्याच्छिष्यैर्गुरुः सह १

ग्रहदोषादुपाकर्म प्रथमं न भवेद्यदि। उक्तकालेऽथ वाऽऽषाढे कुर्याच्छरादि वाऽपि वा २

अकाले नैव तत्कुर्यादुपाकर्म कथंचन। अकृत्वा नोद्वहेत्कन्यां मोहाच्चेत्पतितो भवेत् ३

अनारभ्योक्तकाले च वेदान्कन्यां य उद्वहेत्। नूतनो ब्रह्मचारी स्यात्सर्वकर्मबहिष्कृतः ४

स्नात्वा नित्यक्रियां कुर्यादृषींश्चैव समर्चयेत्। उपाकर्मणि चोत्सर्गे गौतमादींश्च सप्त वै ५

आज्यसंस्कारपर्यन्तमुपलेपादि पूर्ववत्। सक्तूंस्तेनाथ संस्कुर्यात्स्थालीस्थान्दधिसंयुतान् ६

त्रिः प्रोक्ष्य स्थापयेत्स्थालीं बर्हिष्याज्यस्य दक्षिणे। कुर्यादग्निमलंकृत्य चक्षुष्यन्तं च पूर्ववत् ७

सावित्र्यादीन्दशाऽऽज्येन जुहुयादाहुतीरथ। केचिद्यज्ञोपवीतस्य होममिच्छन्ति चात्र हि ८

उत्सर्गेऽप्येवमेवं स्याद्बह्वृचानामयं विधिः। ततः स्विष्टकृतं हुत्वा दधिसक्तुभिरेव च ९

प्राशयेद्दधिसक्तूंश्च गुरुः शिष्यान्समाशयेत्। दानं यज्ञोपवीतस्य धारणं च विधीयते १०

ब्रह्मचारी च मौञ्जीवद्धारयेदजिनादिकम्। निषिच्यापः शरावे तु अभिमार्जनमुच्यते ११

प्रणवेन च वै सर्वे कुर्युस्ते दर्भपाणयः। विधिनाऽनेन तां ब्रूयादादावों भूर्भुवः स्वरोम् १२

त्रिवारं चैव सावित्रीं पादमर्धमृचं क्रमात्। अग्निमीळ इदं सूक्तं वाचयेद्ब्रह्मचारिणम् १३

क्रमेण संहितारण्यं ब्राह्मणं सूत्रमेव च। याजुषं साम चाथर्वमङ्गानि च यथाक्रमम् १४

अध्यापयित्वा रुद्रादिहोमशेषं समापयेत्। ततश्चाभ्यासयेद्वेदं स्वाध्याये ब्रह्मचारिणम् १५

तत आरभ्य षण्मासं गुरुसेवान्तरं च हि(?)। उपनीतोऽभ्यसेद्वेदं यथाश्रुत्युक्तमार्गतः १६

---

१ ख. 'र्मे प्र'। २ ख. 'र्मे गोत° ३ ख. °न्समर्चये°। ४ क °होमं शे°।

नियमेन च षण्मासमृग्वेदादिकमेव हि ॥ १७

इत्याश्वलायनस्मृतावुपाकर्म[प्रकरण]म् ॥ १२ ॥

(अथोत्सर्जनप्रकरणम् १३)

उत्सर्गं च द्विजः कुर्यात्षण्मास इदमादितः । दार्ढ्यार्थं च हितं चैतदधीतानां च छन्दसाम्
पुष्ये चैवोपलेपादि कृत्वा चोत्पवनावधि । संस्कृत्य सक्तुवच्चाक्षं चक्षुष्यन्तं च पूर्ववत् २
सप्त चाऽऽज्याहुतीर्हुत्वा सक्तुस्थाने हुनेच्चरुम् । हुत्वा स्विष्टकृतं चैव अभिघार्य यथाविधि ३
कर्मोत्सर्गे भवेत्सर्वमुपाकरणवच्च हि । प्रतिवर्षं द्विजैः कार्यं प्राशनं मार्जनं विना ४
तर्पयेद्देवताः सर्वाः सावित्र्यादि य(दीर्घ)थाक्रमम् । अत्र चैवापि सर्वेऽपि ब्रह्मयज्ञाङ्गदेवताः ५
जुहुयाद्रुद्रभागादीन्होमशेषं समापयेत्[2] । विशेषं चाऽऽहुराचार्याः केचिद्यज्ञविदो विदुः ६
उपाकर्मणि चोत्सर्गे पुनश्चापि यथाविधि । नैत्यकं तर्पणं कृत्वा ब्रह्मयज्ञपुरःसरम् ७

इत्याश्वलायनस्मृतावुत्सर्जन[प्रकरण]म् ॥ १३ ॥

(अथ गोदानादित्रयम् १४)

गोदानं षोडशे वर्षे कुर्यात्तदुदगायने । केचिद्विवाहकाले च शुभे मासि वदन्ति हि १
कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमुपलेपेन पूर्ववत् । विधायोपरि समिधमन्वाधानादिकं च हि २
चौलोक्ताज्याहुतीर्हुत्वा चौलवच्छ्मश्रुवापनम् । स्नापयेद्वाससी दद्याद्ध्रुवं वस्त्राणिमन्त्रतः ३
अञ्जनं कुण्डलादीनि दण्डान्तानि च धारयेत् । आयुष्यमिति वै सूक्तं पठन्गच्छेच्छिवालयम् ४
पुनरागत्य संतिष्ठेदाधाय समिधं च ताम्।स्मृतमित्यादिकान्मन्त्राञ्जपित्वा प्रक्षिपेत्स्वयम्[3]
कृत्वा तु स्नातकः पश्येत्समावर्तनकं भवेत् । ममाग्ने प्रत्यृचं हुत्वा समिधश्च दश स्वयम् ६
स्पृष्ट्वा पादौ नमस्कुर्याद्गुरोर्दत्त्वेति तत्फलम् । न नक्तमिति चानुज्ञालब्धस्तेन यथोदितम्
ततः स्विष्टकृतं कृत्वा होमशेषं समापयेत् । लभेदाज्ञां विवाहार्थं गुरोर्निर्मुच्य मेखलाम् ८

---

१ ख. दीर्घार्थे । २ ख. त् । शेयं चाऽऽहुतिराचार्यैः के॰ । ३ ख. ॰म् । कृतुस्नातक पश्येत ससमा॰ ।

समावृत्तस्य वै मौञ्जीं होमान्ते चैव वह्वृचः। उदुत्तमं मुमुग्धीति मन्त्रेणानेन मोचयेत् ९

इत्याश्वलायनस्मृतौ गोदानादित्रय[प्रकरण]म् ॥ १४ ॥

(अथ विवाहप्रकरणम् १५)

सर्वेषामाश्रमाणां च गृहस्थाश्रम उत्तमः। तमेवाऽऽश्रित्य जीवन्ति सर्वे चैवाऽऽश्रमा इह
कुलजां सुमुखीं स्वा(स्व)ङ्गीं सुवासां च मनोहराम्। सुनेत्रां सुभगां कन्यां निरीक्ष्य वरयेद्बुधः २
स्नातकाय सुशीलाय कुलोत्तमभवाय च। दद्याद्वेदविदे कन्यामुचिताय वराय च ३
आचार्यः स्नातकादीनां मधुपर्कार्चनं चरेत्। स्वगृह्योक्तविधानेन विवाहे च महामखे ४
मधुनाऽऽज्येन वा युक्तं मधुपर्काभिधं दधि। दध्यलाभे पयो ग्राह्यं मध्वलाभे तु वै गुडः ५
निदध्याच्चं नवे कांस्ये तस्योपरि पिधाय च। वेष्टयेद्विष्टरेणैव मधुपर्कं तदुच्यते ६
प्राणानायम्य संकल्प्य विष्टराद्यर्चनं भवेत्। त्रिस्त्रिर्ब्रूयादहं वर्ष्म मन्त्रेणानेन विष्टरम् ७
पाद्यमर्घ्यं तथा दत्त्वा दद्यादाचमनीयकम्। पिबेज्जलं चामृतोपस्तरणमसीति मन्त्रतः ८
आच(चा)मेन्मधुपर्कोऽयं मित्रस्येति निरीक्षयेत्। देवस्य त्वेति तद्दद्यादञ्जलौ प्रतिगृह्य च
तदवेक्ष्य करे सव्ये धृत्वा मन्त्रं जपेन्मधु। अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां त्रिस्तदेवाऽऽलोडयेद्वरः
मधुपर्कं क्षिपेत्किंचिद्वसवस्त्वेति पूर्वतः। भूतेभ्यस्त्वेति क्षिपेत्रिस्तं निदध्याद्भुवि भाजनम्
कर्ताऽऽदाय सकृद्धस्ते मधुपर्कं वरस्य च। जपेदथ विराजोऽथ प्राशयेत्पुनराचमेत् १२
पूर्ववच्च विधानं स्यान्मन्त्रोऽन्यः प्राशने भवेत्। उक्तं सूत्रे विजानीयात्तृतीये प्राशने तथा
उत्तराचमनं पीत्वा सत्यमित्युदकं पिबेत्। द्विराचम्योत्सृजन्माता रुद्राणां मन्त्रतो वरः
ततः कर्ताऽर्चयेदेनं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः। वराय वाससी दद्यादुपवीतादिकं च हि १५
वरयेच्चतुरो विप्रान्कन्यकावरणाय च। कन्यासमीपमागत्य विप्रगोत्रपुरःसरम् १६
नाम ब्रूयुर्वरस्याथ प्रपितामहपूर्वकम्। प्रपौत्रपौत्रपुत्रेषु चतुर्थ्यन्तं वराय च १७
गोत्रे चैवाथ संबन्धे षष्ठी स्याद्वरकन्ययोः। वरे चतुर्थी कन्यायां विभक्तिर्द्वितीयैव हि १८
आवयेयुः प्रसुग्मन्तासूक्तं कन्यां कनिक्रदत्। देवीमृचं पठन्तश्च नयेयुस्ते हि वै वरम् १९
प्राङ्मुखी कन्यका तिष्ठेद्वरः प्रत्यङ्मुखस्तथा। वस्त्रान्तरं तयोः कृत्वा मध्ये तु वरकन्ययोः
परस्परमुखं पश्यन्मुहूर्ते चाक्षतान्क्षिपेत्। वरमूर्ध्नीति कन्याऽऽदौ कन्यामूर्ध्नि वरस्तथा २१
गाथामिमां पठेयुस्ते ब्राह्मणा ऋक्च वा इदम्। क्षिपेयुस्तेऽक्षतान्विप्राः शिरसोरुभयोरपि

---

१ ख. उक्ते।

तिष्ठेत्प्रत्यङ्मुखी कन्या प्राङ्मुखः स्याद्वरस्तथा। मन्त्रेणान्तःपटं चैव भवेत्स्थानविपर्ययः
अक्षतारोपणं कुर्यात्पूर्वं चैव कन्यका। प्रियो मे कन्यका ब्रूयात्प्रजायै स्याद्वरस्तथा २४
त्रिवारमेवं कृत्वा तु कन्यां दद्यात्ततः पिता। शिष्टाचारानुसारेण वदन्त्येके महर्षयः २५
लक्ष्मीरूपामिमां कन्यां प्रददे(द्वि)ष्णुरूपिणे। तुभ्यं चोदकपूर्वां तां पितॄणां तारणाय च
वरगोत्रं समुच्चार्य कन्यायाश्चैव पूर्ववत्। एषा धर्मार्थकामेषु न त्याज्या स्वीकृता यतः २७
दाता वदेदिमं मन्त्रं कन्या तारयतु स्वयम्। अक्षतारोपणं कार्यं मन्त्र उक्तो महर्षिभिः २८
इहापि पूर्ववत्कुर्यादक्षतारोपणं सकृत्। यज्ञो मे कन्यकामन्त्रः पशवो मे वरस्य च २९
ईशानकोणतः सूत्रं वेष्टयेत्पञ्चधा तयोः। परि त्वेत्यादिभिर्मन्त्रैः कुर्यात्तच्च चतुर्गुणम् ३०
रक्षार्थं दक्षिणे हस्ते बध्नीयात्कङ्कणं तयोः। विश्वेत्ता साविकं(तेतिवै) पुंसः कन्यायास्ते-
द्धीतथा(?) ३१
कन्यायै वाससी दद्याद्युवमित्यनया वरः। तयोरुभे ते बध्नीयान्नीललोहितमित्यृचा ३२
बध्नीयात्कन्यकाकण्ठे सूत्रं मणिसमन्वितम्। माङ्गल्यतन्तुनाऽनेन मन्त्रेण स्यात्सदा सती
पुण्याहं स्वस्ति वृद्धिं च त्रिस्त्रिर्ब्रूयाद्वरस्य च। अनाधृष्टमुभौ मन्त्रावापो ज्ञानः प्रजां तथा
नमस्कुर्यात्ततो गौरीं सदा मङ्गलदायिनीम्। तेन सा निर्मला लोके भवेत्सौभाग्यदायिनी
दंपती तु व्रजेयातां होमार्थं चैव वेदिकाम्। वरस्य दक्षिणे भागे तां वधूमुपवेशयेत् ३६
आघारान्तं ततः कुर्यादुपलेपादि पूर्ववत्। सूत्रोक्तविधिना कर्म सर्वं कुर्यात्तु चैव हि ३७
अग्न आयूंषि तिस्रोऽत्र त्वमर्यमा प्रजापते। हुत्वा त्वाज्याहुतीरेवं सूत्रोक्तं पाणिपीडनम्
वरस्त्रिः प्रोक्षयेल्लाजाञ्शूर्पस्थानभिघारयेत्। अभिघार्याञ्जलिं तस्याः पूरयित्वाऽभिघा-
रयेत् ३९
अञ्जलीन्पूरयेत्कृत्वा लाजान्वध्वा विवाहिके। विच्छिन्नवह्निसंधाने पतिर्लाजान्द्विरावपेत्
हुत्वा लाजांस्तथा होमं हुत्वा कुर्यात्प्रदक्षिणम्। सोदकुम्भस्य चैवाग्नेरश्मानमवरोहयेत्
विधिरेष विवाहस्य प्रत्याहुतिप्रदक्षिणम्। मन्त्रोऽर्यमणं वरुणं पूषणं लाजहोमके ४२
अवशिष्टान्वरो लाजाञ्शूर्पकोणेन चैव हि। अभ्यात्मं जुहुयात्तूष्णीमिति यज्ञविदां मतम्
यदि बद्धे शिखे स्यातां कन्यकावरयोरपि। प्रत्यृचं च शिखे बद्धा तूष्णीं वरस्य मोचयेत्
इष इत्यादिभिर्मन्त्रैरीशान्यां चालयेद्वधूम्। गत्वा पदानि सप्ताथ संयोज्य शिरसी च ते
कुम्भस्य सलिलं सिञ्चेदुभयोः शिरसोः स्वयम्। सौभाग्यजननीं देवीं स्मृत्वा दाक्षा-
यणीं शिवाम् ४६
ततः स्विष्टकृदादि स्याद्धोमशेषं समापयेत्। अहःशेषं च तिष्ठेतां मौनेनैव तु दंपती ४७

---

१ ख 'ज्या ग्नीकृ'। २ ख 'स्तद्भवीस्तथा। ३ ख. 'दा शुचि। पु'।

ध्रुवं चारुन्धतीं दृष्ट्वा विसृजेतामुभौ वचः। पतिपुत्रवती चाऽऽश्शी*स्तयोर्देयाद्यथोचितम्
अनेन विधिनोत्पन्नो विवाहाग्निरिति स्मृतः। स एव स्यादजस्राख्य इति यज्ञविदो विदुः
दिवा वा यदि वा रात्रौ कन्यादानं विधीयते । तदानीमेव होमं तु कुर्याद्वैवाहिकं च हि

(इति विवाहहोमः।)

वध्वा सह गृहं गच्छेदादायाग्निं तमग्रतः। सूत्रोक्तविधिना चेह प्रियामूढां प्रवेशयेत् ५१
प्रतिष्ठाप्यानलं कुर्याच्चक्षुष्यन्तं च पूर्ववत् । ऋग्भिश्च जुहुयादाज्यमा नः प्रजां चतसृभिः
समञ्जन्त्वेतया प्राश्य दधि तस्यै प्रयच्छति। अनक्ति हृदये तस्या दध्नाऽलाभे घृतं च तत्
मन्त्रलोपादि होमान्तं कृत्वा स्विष्टकृदादिकम्। हुत्वा व्याहृतिभिश्चात्र पत्नीं वामे समा-
नयेत् ५४
नवोढामानयेत्पत्नीं वामं वामं त इत्यृचा। वाममद्येत्यृचा चैके ततः पूर्णमसीति च ५५
यदि कालवशात्कर्तुं पृथग्घोमद्वयं न चेत्। द्वयमप्येककाले वा कर्तव्यं कर्म केचन ५६
कुम्भस्य जलसिक्तान्तं कृत्वा सर्वं तदादितः। प्रत्यृचं जुहुयादाज्यमा नः प्रजां चतसृभिः
समञ्जन्त्विति चाऽऽरभ्य सर्वं पूर्ववदाचरेत् । स्वस्थानीयवधूं वामे पूर्णमस्यादिकं चरेत्
रात्रावहनि वा दानं कन्यायाः स्वीकृतं यदा। तदानीमेव होमः स्याद्विवाहस्य च सिद्धये
यावत्सप्तपदीमध्ये विवाहो नैव सिध्यति। यद्योऽतो होममिच्छन्ति सन्तः सायमुपासनम्
विवाहश्चेद्भवेद्रात्रौ सार्धयामद्वयादधः। तदैवोपासनं कुर्यात्केचिद्ब्रह्मविदो विदुः ६१
नित्यहोमे तु कालः स्याद्रात्रौ नाडीनवात्मकः। द्विगुणः स्याद्विवाहे तु प्रवदन्ति महर्षयः
दंपती नियमेनैव ब्रह्मचर्यव्रतेन तु। वैवाहिकगृहे तौ च निवसेतां चतुर्दिनम् ६३
चतुर्थी(र्थे)त्रिदिव(न)स्यान्ते यामे वा चैव दंपती । उमामहेश्वरौ नत्वा वंशदानं प्रदा-
पयेत् ६४
भोजनं शयनं स्नानं तथैकत्रोपवेशनम्। गृहप्रवेशपर्यन्तं दंपत्योर्मुनयो विदुः ६५
वध्वा सह वरो गच्छेत्स्वगृहं पञ्चमे दिने। गृह्योक्तविधिना चैव देशधर्मेण वाऽपि च ६६
नान्दीश्राद्धं द्विजः कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकम्। गृहप्रवेशमारभ्य पितर्यपि च जीवति ६७
स जीवत्पितृको नान्दीश्राद्धं चेत्कुरुते द्विजः। पितुश्चैव पितॄणां तु प्रवदन्ति महर्षयः ६८
प्रथमोद्वाहपर्यन्तं पुत्रस्यैव क्रियासु च। नान्दीश्राद्धं पिता कुर्यादत ऊर्ध्वं सुतः स्वयम् ६९
चत्वारो ब्राह्मणा दैवे पित्र्ये चाष्टादश स्मृताः । नान्दीश्राद्धं वदन्त्येके मुनयः पञ्च
वाऽपि च ७०

---

* आशीश्शब्दश्चात्र ङीप्प्रत्ययान्तो बोध्यः।

---

१ ख. चरेत्। प्र°। २ ख. °मेमेव च।

विवाहे चोपनयने गर्भाधानादिके तथा । अन्वाधाने शतं विप्रान्भोजयेद्दक्षिणान्वितान्
विवाहोत्सवयज्ञेषु दैवे पित्र्ये च कर्मणि। प्रारब्धे सूतकं नास्ति प्रवदन्ति महर्षयः ७२
प्रारम्भकर्मणश्चैव क्रियाप्रारम्भकस्य च। क्रियावसानपर्यन्तं न तस्याशौचमिष्यते ७३
प्रारम्भो वरणं यज्ञे संकल्पे व्रतसत्रयोः । नान्दीश्राद्धं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिया
नान्दीश्राद्धे कृते चैव विवाहे चोत्सवादिषु। न कुर्यादुपवासं च छन्दसां वै तपोव्रतम् ७५
अपसव्यं स्वधाश्राद्धं नदीस्नानं शवेक्षणम्। वर्जयेत्तर्पणं चैव देवकोत्थापनावधि ७६
नान्दीश्राद्धे कृते मोहाच्छ्राद्धं प्रत्याब्दिकादिकम् । सपिण्डः कुरुते यश्चेदपमृत्युं व्रजेद्ध्रुवम् ७७
अलाभे सुमुहूर्तस्य विघ्नं यः कुरुते यदि। स्वधया तु विवाहस्य न स पश्येच्छुभं क्वचित् ७८
*विघ्नमाचरते यस्तु यज्ञस्योद्वाहकस्य च। यात्रायाश्चैव धर्मस्य स याति नरकं ध्रुवम् ७९
ऊढाया दुहितुश्चान्नं नाद्याद्विप्रः कथंचन। अज्ञानाद्यदि भुञ्जीत नरकं प्रतिपद्यते ८०

इत्याश्वलायनस्मृतौ विवाहप्रकरणम् ॥ १५ ॥

(अथ पत्नीकुमारोपवेशनप्रकरणम् १६)

संस्कार्यः पुरुषो वाऽपि स्त्री वा दक्षिणतो भवेत्। संस्कारकस्तु सर्वत्र तिष्ठेदुत्तरतः सदा
धर्मकार्येषु सर्वेषु व्रतोद्यापनशान्तिषु। वामे स्त्री दक्षिणे कर्ता स्थालीपाके तथैव च २
मार्जने चाभिषेके च कन्यापुत्रविवाहके। आशीर्वचनकाले च पत्नी स्यादुत्तरे सदा ३
विच्छिन्नवह्निसंधाने कन्यादाने वरार्चने। नवोढाप्रवेशे पत्नी दक्षिणे स्वयमुत्तरे ४
आरभ्याऽऽधानकं कर्म यावन्मौञ्जीनिबन्धनम्। कर्ता स्यादुत्तरे तावत्पत्नी पुत्रस्य दक्षिणे ५
पत्नीं विना न तत्कुर्यात्संस्कारं कर्म यच्छिशोः। पत्न्यां चैव तु जीवन्त्यां विधिरेष उदाहृतः ६

इत्याश्वलायनस्मृतौ पत्नीकुमारोपवेशन[प्रकरण]म् ॥ १६ ॥

(अथाधिकारिनियमप्रकरणम् १७)

सुतसंस्कारकर्माणि पिता कुर्यात्सभार्यकः। तदभावेऽधिकारी च कुर्यादेव स चापि हि १

---

* एतद्वचनं न विद्यते ख. पुस्तके ।

---

१ क. 'यामार'। २ ख. °वासथ छ'।

पिता यस्य मृतश्चेत्स्यादधिकारी पितामहः । तदभावे तु वै भ्राता पितृव्यो गोत्रजो गुरुः
व्रतबन्धे विवाहे च कन्यायाश्चापि वै तथा । सपत्नीको वाऽपत्नीकः सोऽधिकारी भवे-
दिह ३
संस्कार्यस्य च वै यस्य यदि माता विपद्यते । पत्नीं विनेति नियमः सद्भिश्चैवात्र नोच्यते
गृहस्थो ब्रह्मचारी वा योऽधिकारी स एव हि ।संस्कुर्यादथ वा[तत्र] ब्राह्मणो ब्रह्मसंभवम्

इत्याश्वलायनस्मृतावधिकारिनियम[प्रकरण]म् ॥ १७ ॥

(अथ नान्दीश्राद्धे पितृप्रकरणम् १८)

---

*अथ नान्दीश्राद्धपूर्वककर्माण्याह ।

आधाने पुंसि सीमन्ते जातनामनि निष्क्रमे । अन्नप्राशनके चौले तथा चैवोपनायने १
ततश्चैव महानाम्नि तथैव च महाव्रते । अथोपनिषद्गोदाने समावर्तनकेषु च २
विवाहे नियतं नान्दीश्राद्धमेतेषु शस्यते । प्रवेशं च नवोढायाः स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ३
अन्यान्यत्र वदन्त्येके नान्दीश्राद्धं महर्षयः । यागे च प्रथमे वेदस्वीकारे च महामखे ४
मातृवर्गादितः कुर्यात्पितुर्मातामहस्य च । नवैते पितरो वृद्धिश्राद्धे सद्भिरुदीरितम् ५
कन्यादाने च वृद्धौ च प्रपितामहपूर्वकम् । नाम संकीर्तयेद्विद्वांस्तच्चावरोहणं(ण) क्रमात्

इति नान्दीश्राद्धे पितरः (तृप्रकरणम्) ॥ १८ ॥

(अथ विवाहहोमोपरिवर्ज्यप्रकरणम् १९)

नान्दीश्राद्धे कृते यावद्देवकोत्थापनं भवेत् । ब्रह्मयज्ञश्च वै श्राद्धं वेदाध्ययनमेव च १
श्ववेक्षणं स्वधाकारं श्मश्रुकेशनिकृन्तनम् । सीमातिक्रमणं चैव श्राद्धभोजनमेव च २
न कुर्याच्छुभकर्ता च सपिण्डा अपि चैव हि । यस्तु वै कुरुते मोहादशुभं स च वै लभेत् ३
विवाहे चोपनयने कृते चौले सुतस्य च । त्यजेत्पिण्डांस्तिलाञ्श्राद्धे करकं चाब्दमध्यतः
मातापित्रोर्मृताहे च गयाश्राद्धे महालये । दद्यात्पिण्डान्कृतोद्वाहः श्राद्धेष्वन्येषु वर्जयेत् ५
नान्दीश्राद्धे कृते विप्रस्तथा चैव तु पैतृके । प्रेतपिण्डे प्रदत्ते तु नैव कुर्यादुपोषणम् ६

इति विवाहहोमोपरिवर्ज्य[प्रकरण]म् ॥ १९ ॥

---

* इदं गद्यमधिकमिव भाति ।

१ ख. 'त्नीं नयेति । २ ख. वा ब्रा° । ३ ख. पुंससी' ।

(अथ प्रेतकर्मविधिप्रकरणम् २०)

प्रेतकर्मौरसः पुत्रः पित्रोः कुर्याद्यथाविधि। तदभावेऽधिकारी स्यात्सपिण्डो वाऽन्य-
गोत्रजः १
याम्ये चैव तु विप्रस्य शिरः कृत्वा मृतस्य च । प्राच्यां वाऽथ दहेदेष विधिः स्याद्गृह-
स्थस्य तु २
दहनादि सपिण्डान्तं कुर्याज्ज्येष्ठोऽनुजैः सह । ज्येष्ठश्चेत्संनिधौ न स्यात्कुर्यात्तदनु-
जोऽपि वा ३
ईषद्वस्त्रावृतं प्रेतं शिखासूत्रसमन्वितम्। दहेन्मन्त्रविधानेन नैव नग्नं कदाचन ४
प्रथमेऽहनि कर्ता स्याद्यो दद्यादग्निमौरसः। सर्वं कुर्यात्सपिण्डान्तं नान्योऽन्यं द(न्यद)-
हनं विना ५
स्वगोत्रो वाऽन्यगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान्। प्रथमेऽहनि यो दद्यात्स दशाहं
समापयेत् ६
अपुत्रश्चेन्मृतस्यै(श्चै)वं विधिरुक्तो महर्षयः। दाहं पुत्रवतः कुर्यात्पुत्रः स्या(त्रश्चे)त्संनिधौ
भवेत् ७
पुत्रं विनाऽ[1]ग्निदोऽन्यश्चेदसगोत्रो यदा भवेत्। कुर्याद्दशाहमाशौचं स चापि हि सपिण्डवत्
पुत्राभावेऽग्निदः कुर्यात्सकलं प्रेतकर्म चे[2]। तस्मात्पुत्रवतोऽन्यश्चेद्विना दाहाग्निसंचयम् ९
अस्थिसंचयनादर्वाग्ज्येष्ठश्चेदागतः सुतः । वासो धृत्वाऽऽदितः कर्म ज्येष्ठः कुर्याद्यथा-
विधि १०
अस्थिसंचयनादूर्ध्वं ज्येष्ठश्चैवाऽऽगतोऽपि चेत्। कुर्यादग्निदः पुत्रो दशाहान्तं स कर्म च
संस्कृतस्यानुमन्त्रेण येन केनापि चैव हि। संस्कुर्याच्च पुनः प्रेतं तिलाञ्जाँजा(ञ्जल्या)दिकं
चरेत् १२
नवश्राद्धानि वै पञ्च विषमाहेषु पञ्चसु। दशाहाभ्यन्तरे कुर्युर्बह्वृचाश्चैव याजुषाः १३
अतीतानञ्जलीन्पिण्डान्दत्त्वा चैव तदादितः। अथ वाऽऽद्याह्निकं सर्वं ज्येष्ठः कुर्याद्यथा-
विधि १४
क्रियमाणे सुते पित्रोः प्रेतकर्माणि दूरतः। दशाहाभ्यन्तरे पुत्रस्तथाऽन्यत्र स्थितो यदि
श्रुतस्थाने सुतः कुर्यात्सकलं प्रेतकर्म च । षोडशं च सपिण्डं च दहनास्थिक्रियां विना
नैव तत्र शवोत्पत्तिर्दर्भग्रन्थिर्विधीयते। त[3]स्यामेवाञ्जलिं दद्याद्दशाहान्तं यथाविधि १७
दग्धस्य विधिना चान्तर्दशाहानि कृतानि चेत् । प्रेतकर्माण्यथैकस्मिन्कुर्यात्सर्वाणि वै
दिने १८

---

१ ख. °ग्निदाहश्चेदसपुत्रो । २ ख. च। तान्यपुत्रवतो नश्चे° । ३ ख. तत्स्योर्या वाऽन्तरंद° ।

समाप्य तु दशाहान्तं सकलं प्रेतकर्म च। अपरेद्युस्ततः कुर्यात्षोडशं च सपिण्डनम् १९
पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रः स्त्री भ्राता तज्जश्च दत्तकः । प्रेतकार्येऽधिकारी स्यात्पूर्वाभावेऽथ
गोत्रजः २०
कृत्वाऽऽदौ वपनं स्नानं शुद्धाम्बरधरः शुचिः । धृत्वा चैवाऽऽदिकं(म) वासः प्रेतकार्यं
समाचरेत् २१
प्रेतकर्म द्विजः कुर्याद्गोत्रनामपुरःसरम् । बह्वृचो विधिनाऽनेन तत्तन्मन्त्रेण चैव हि २२
मौञ्जीबन्धनकाले च व्रताचरणकर्मसु । यज्ञे च मरणे पित्रोर्गयायां क्षौरमिष्यते २३
सपिण्डमरणे चैव पुत्रजन्मनि वै तथा । स्नानं नैमित्तिकं शस्तं प्रवदन्ति महर्षयः २४
सपिण्डमरणे स्नायादुदक्यां च प्रसूतिकाम् । इत्युक्तो मुनिभिश्चैव सर्ववर्णेष्वयं विधिः
कस्यापि मुक्तिः प्रेतत्वाद्वृषोत्सर्गं विना न हि । स्त्रीणां चैव वृषोत्सर्गं कुर्यादेकादशेऽहनि
वृषोत्सर्गं विना प्रेतः पिशाचत्वान्न मुच्यते । पुमांश्चाप्यथ वा नारी विधवा सधवाऽपि वा
एकोद्दिष्टविधानेन कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश । ततो रुद्रगणाख्यानि वस्वाख्यानि तथैव च
धर्माख्यं चैव षट्त्रिंशच्छ्राद्धान्येकादशेऽहनि । कुर्याद्विधिवदेतानि द्वादशाहे सपिण्डनम्
यावन्न क्रियते पित्रोर्दाहादि प्रेतकर्म च । संध्यामात्रं विना कर्म नान्यत्कुर्यात्कदाचन
ऊर्ध्वं[3]मेतद्दशाहाच्चेत्पितुः स्याद्दहनं यदि । दहनाहस्तदारभ्य पुत्राणां दशरात्रकम् ३१
विना पुत्रवतोऽन्येषामाशौचं त्रिदिनं भवेत् । प्राग्न्यादीनां तु नैव स्यात्कर्तुः स्याद्ब्रा-
ह्मणोऽपि च ३२
पितुर्न्वं च प्रयातस्य श्रूयते मरणं पितुः । श्रवणादिदशाहं स्यादाशौचं मुनयो विदुः ३३
सपिण्डीकरणं पित्रोर्भवेत्कालान्तरेऽपि चेत् । अतीतान्यपि वै कुर्यान्मासिकानि यथा-
विधि ३४
कालप्राप्तानि चान्यानि कुर्यात्प्रथमवत्सरे । न कुर्याद्वत्सरादूर्ध्वं प्रवदन्ति महर्षयः ३५
प्रपितामहपर्यन्तं प्रेतस्यैव सुतादयः । सपिण्डीकरणं कुर्युस्तदूर्ध्वं न हि सर्वथा ३६
पितुः सपिण्डनं कुर्यात्त्रिभिः पितामहादिभिः । तदेव हि भवेच्छस्तं प्रवदन्ति मनीषिणः
पिता विपद्यते चैव विद्यमाने पितामहे । तत्र देयास्त्रयः पिण्डाः प्रपितामहपूर्वकाः ३८
पिण्डौ दत्त्वा तु द्वावेव पितुः पितामहस्य च । ततस्तु तत्पितुश्चैकं प्रेतस्यैकं विधीयते ३९
त्रयाणामपि पिण्डानामेकेनापि सपिण्डने । पितृत्वमश्नुते प्रेत इति धर्मो व्यवस्थितः ४०
पितामहस्तथा वाऽपि विद्यते प्रपितामहः । तृतीयस्यैव ते देयास्त्रयः पिण्डाः सपिण्डने
प्रेतश्च पितरश्चैव विद्यन्तेऽपि त्रयो यदि । षोडशश्राद्धपर्यन्तं कुर्यात्सर्वं यथाविधि ४२

---

१ ख. कृत्वा । २ ख. °र्गयायां । ३ क. °ध्र्वमन्तर्दशा° । ४ ख. °स्पिता चैवं प्रे° ।

पितॄणां मध्य एकश्चेन्म्रियते चेत्सपिण्डनम्(?) । संह कुर्यात्तदाऽने(न्ये)न नान्यथा
मुनयो विदुः ४३
सपिण्डीकरणं न स्याद्यावच्चोपनयादिकम् । अब्दादूर्ध्वं न दुष्येत केचिदाहुर्ऋतुत्रयात्
निषेधो मुनिभिः प्रोक्तः सपिण्डानयनं च हि। चौलोपनयनादौ चेन्नाधिकारः सुतस्य च
यथा पितुस्तथा मातुः सपिण्डीकरणे विधिः। स यथा स्यादपुत्रायाः पत्या सह सपिण्डने
पुत्रेषु विद्यमानेषु दूरतः प्रेतसत्क्रियाम् । असपिण्डः सपिण्डो वा न कुर्याद्दहनं विना ४७
जीवत्स्वेव हि पुत्रेषु प्रेतश्राद्धानि यानि च। स्नेहेन वाऽर्थलाभेन कुरुतेऽन्यो वृथा भवेत्
येन केनापि पुत्रेण कृतं चेदौरसं(सो) न चेत् । सपिण्डीकरणे चैव शस्तं स्यान्मुनयो विदुः
पितुः पुत्रेण चैकेन पिण्डसंयोजने कृते। पुनः संयोजनं तस्य न कुर्याद्दूरगः सुतः ५०
येन केन विना पुत्रं प्रेतकर्म कृतं यदि । पुत्रः कुर्यात्पुनः सर्वं विना दाहास्थिसंचयम् ५१
चाण्डालेन हतो विप्रः षडब्देनैव शुध्यति। यदि तेन शवं स्पृष्टं तदर्धेनैव शुध्यति ५२
शवं चैव स्पृशेच्छूद्रो यदि चापि प्रमादतः । आप्नुयाच्छुद्धिमब्देन वहम(त्र)ब्दत्रयेण च
प्रायश्चित्तं विधायाऽऽदौ दहेत्प्रेतं यथाविधि । अन्यथा कुरुते यस्तु स च गच्छेदधोगतिम्
खट्वोपर्यन्तरिक्षे वा विप्रश्चेन्मृत्युमाप्नुयात् । तस्याब्दमाचरेदेकं तेन पूतो भवेत्तथा ५५
प्रायश्चित्तं विना यस्तु क्रिय(कुरु)ते दहनक्रियाम् । निष्फलं प्रेतकार्यं स्याद्वदन्त्येवं
महर्षयः ५६
कर्तुं चेदस्थिसंस्कारं प्रमादान्न हि शक्यते। अस्थिशुद्धिकरान्मन्त्रान्धृत्वा दर्भानुदीरयेत्
दग्धस्य विधिनाऽशीति(स्थीनि) भावयित्वा जले क्षिपेत् । तिलाञ्जल्यादिकं सर्वं कुर्या-
त्प्रेतस्य कर्म च ५८
साग्निकं सधवां चैव दहेदौपासनाग्निना । विधुरं विधवां ब्रह्मचारिणं च कुशाग्निना ५९
पत्नी वाऽथ पतिर्वा स्यान्मृत्युकाले न संनिधौ । प्रायश्चित्तेन सद्योऽग्निमुत्पाद्य तेन
संदहेत् ६०
प्रायश्चित्तविधिर्नोक्तो यत्र स्याद्गृह्यकर्मणि । चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन होमव्याहृतिभिश्च हि
दर्शमारभ्य शुक्ले स्यान्मृतश्चोपासनाहुतीः। चतुश्चतुस्तिलैः सद्यो जुहुयात्तद्दिनावधि ६२
कृष्णे मृताहमारभ्य दर्शावधि तदाहुतीः । हुत्वा स्यात्पूर्ववत्कर्ता दहेदौपासनाग्निना
निधनं च सहात्मेनं दंपत्योर्गतयोश्च हि । वासनाग्निशिलाचित्तिचतुश्चैकेन मन्त्रणम्(?)
तिलोदकं तथा पिण्डान्नश्राद्धं पृथक्पृथक् । अस्थिशुद्धिर्वृषोत्सर्ग एक एव भवेद्द्वयोः
षोडशं च सपिण्डं च तथा मासानुमासिकम् । एकस्मिन्नेव काले तु तयोः कार्यं पृथक्पृथक्

---

१ ख. सतत्कुतुकदा° । २ ख. °ण्डानाय° । ३ ख. अथान्यत्कुरु° ।

भर्त्रा सह मृता नारी सह तेन सपिण्डनम्। द्विधा कृत्वा त्रिधा चैकं द्वितीयं च त्रिधा तथा
भागांस्त्रीन्प्रथमे पिण्डे पितॄणां सह योजयेत्। संयोजयेत्तथा भागान्मातृपिण्डैः सहान्त-
रान् ६८

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं क्रमात्पित्रादयस्त्रयः। मात्रादयस्तथा तिस्रः श्राद्धकर्मसु चैव हि६९
सहानुमृतयोः पित्रोः श्राद्धे चैव क्षयाहके। शाकपाकादिकं चान्नं तयोः कुर्यात्पृथ-
क्पृथक् ७०

यदि कर्तुं न शक्येत कालातीतभयादपि। अन्नपात्रं पृथक्कुर्यादिति वेदविदो विदुः ७१
एकमेव भवेदत्र प्रायश्चित्तं तिलोदकम्। एकस्मिन्नेव काले तु द्विजः स्तुतिप्रदक्षिणम् ७२
विश्वदेवादिकं सर्वमर्चयन्तु पृथक्पृथक्। पितुरादौ ततो मातुः कुर्यात्संकल्पपूर्वकम् ७३
अमा चाप्यष्टकापे(प)क्षमनुक्रान्तियुगादयः। वैधृतिश्च व्यतीपातः श्राद्धकालाः प्रकी-
र्तिताः ७४

गजच्छायोपरागादि श्रोत्रियागमनं च हि। नवधान्यफलोत्पत्तिरन्यश्चालभ्ययोगता
नैमित्तिका इमे प्रोक्ताः श्राद्धकाला महर्षिभिः। शक्तितः कुरुते श्राद्धं स याति परमां
गतिम् ७६

महानदीषु सर्वासु पुण्यतीर्थासु(र्थेषु)चैव हि। श्राद्धं विधीयते तच्च नैमित्तिकमुदाहृतम्
पुत्रवर्गादिकामेष्टिस्तत्तत्काले विधीयते। पञ्चम्यां प्रोष्ठपद्यादि वर्षर्तौ चैव वार्षिकम् ७८
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्र कामप्रचोदितम्। सूतके मृतके चैव नैव कुर्यात्कथंचन ७९
सूतकं मृतकं चैव पुत्रादीनां च संनिधौ। त्रिदिनं पक्षिणी चाथ सद्य इत्यनुवर्तते ८०
स्मृतितस्तु न जानीयादितरेषां महर्षिणाम्। दशाहं तावदाशौचं सापिण्ड्यमनुवर्तते ८१
भवेत्तदूर्ध्वमेकाहं तत्पश्चात्स्नानतः शुचिः। पित्रादयस्त्रयश्चैवं तथा तत्पूर्वजास्त्रयः ८२
सप्तमः स्यात्स्वयं चैव तत्सापिण्ड्यं बुधैः स्मृतम्। सापिण्ड्यं चो(सो)दकं चैव सगोत्रं तच्च
वै क्रमात् ८३

एकैकं सप्तकं चैकं सापिण्ड्यकमुदाहृतम् ॥ ८४
सपिण्डानां तथाऽऽशौचं संनिधौ स्याद्यथोदितम्। दूरतस्थाद्विजानीयाद्देशकालान्तरा-
दपि ८५

मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्षण्मासं पक्षिणी भवेत्। अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यति
पर्वतश्च (स्य) महानद्या व्यवधानं भवेद्यदि। त्रिंशद्योजनदूरं वा सद्यः स्नानेन शुध्यति
यत्र वाऽपि श्रुतं पित्रोर्मरणं दूरतोऽथ वा। भवेद्दशाहमाशौचं पुत्राणामेव निश्चितम् ८८
संनिधौ सोदकाशौचं भवेन्न स्यादसंनिधौ। अतश्चानुपनीतस्य मृत(ता)शौचं न हि
क्वचित् ८९

दीक्षितस्या(स्याऽऽ)ऽऽहिताग्नि(ग्ने)श्च स्वाध्यायनिरतस्य च । व्रतस्याऽऽमाक्षितस्येह नाशौचं विद्यते क्वचित् ९०
संप्रक्षालितपादस्य श्राद्धे विप्रस्य चैव हि । गृहानुव्रजपर्यन्तं न तस्याशौचमिष्यति(ते)
बन्धं त(ग)तस्य विप्रस्य नित्यशौर(च)पद(र)स्य च । सदा चैवाऽऽत्मनिष्ठस्य नाशौचं विद्यते क्वचित् ९२

इत्याश्वलायनस्मृतौ प्रेतकर्मविधिप्रकरणम् ॥ २० ॥

(अथ लोके निन्द्यप्रकरणम् २१)

क्रियाहीनस्य मूर्खस्य पराधीनस्य नित्यशः । नीचसेवारतस्यैतस्त(त्स)दाऽशौचं तदोच्यते १
सदाचारपरिभ्रष्टो विप्रस्यै(श्चै)व भवेद्यदि । कर्मभ्रष्टः स विज्ञेयो निन्द्यकर्मरतः सदा २
माहिषेयश्च वैकुण्ठो वृषलेयश्च गोलकः । निन्द्याश्च ते हि लोके स्युः कथं जातीस्तदो(तिरथो)च्यते ३
महिषी सोच्यते भार्या भगेनार्जति या धनम् । तस्यां यो जायते पुत्रो माहिषेयः सुतः स्मृतः ४
रजस्वला च या कन्या यदि स्यादविवाहिता । वृषली वार्षलेयः स्याज्जातस्तस्यां स्य(स)चैव हि ५
विवाहितामसंयोगां मोहाचेदुद्वहेद्द्विजः । भूयन्तीमुद्वर्ती चाभिगोमयेनानुलेपयेत्(?) ६
मूत्रमशंवरादीनि परिहृत्याभिषेचयेत् । पल्लवैः पञ्चभिर्गव्यैः पात्रमानीभिरेव च(?) ७
प्रायश्चित्तं विधातव्यं कूश्मा(ष्मा)ण्डं होममाचरेत् । पुनस्तामुद्वहेत्प्रोक्तां विधिवत्पूर्वजः पतिः ८
संभोगात्पूर्व एव स्यादुक्तोऽयं मुनिभिर्विधिः । व्रात्यस्तोमं जपेदन्यः प्रायश्चित्तपुरःसरम्
ऊर्ध्वं चेत्पतिसंयोगां जायते तां परित्यजेत् । संतानश्चेद्भवेत्तस्यां निन्द्यः स्यात्पतितः पतिः १०
अज्ञातश्च द्विजो यस्तु विधवामुद्वहेद्यदि । परित्यज्य च वै तां च प्रायश्चित्तं समाचरेत् ११
अब्दमेकं विधायाऽऽदाववकीर्ण(र्णि) व्रतं चरेत् । पुत्रश्चेज्जायते तस्यामेको गोलक उच्यते
विधवायाः सुतस्यै(श्चै)व गोलकः कुण्ड इत्यथ । त्रयश्चैव हि निन्द्याः स्युः सर्वधर्मबहिष्कृताः १३
संस्कार्य(र्यौ)विधिवद्योक्तं(क्तौ) मुनिभिः कुण्डगोलकौ । युगान्तरे समर्थः(धर्मः) स्यात्कलौ निन्द्य इति स्मृतः १४

परिव(वि)त्त्यां सुतः कुण्डो व्यभिचारसमुद्भवः । गोलको विधवायां च निषिद्धः
स्यात्कलौ स्मृतः ११५

वार्षलेयश्च वै कुण्डो गोलकः शूद्रयोनिजः। तज्जश्चापि हि निन्द्यः स्युर्माहिषेयश्च विप्रजः
एभिः सह वसेदेषां याजनं कुरुतेऽथ वा। वित्तमेषां द्विजो यस्तु भुङ्क्ते सोऽपि हि तत्समः
एतेषां याजनं यस्तु ब्राह्मणः कुरुते यदि। स याति नरकं घोरं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ११८
अद्विजानां चाध्ययनं याजनं च प्रतिग्रहम्। ब्राह्मणो नैव गृह्णीयादिति प्राहुर्मुनीश्वराः

इति[आश्वलायनस्मृतौ]लोके निन्द्यप्रकरणम् ॥ २१ ॥

(अथ वर्णधर्मप्रकरणम् २२)

सर्वेषां चैव वर्णानामुत्तमो ब्राह्मणो यतः । क्षेत्रस्य(क्षत्रस्तु) पालयेद्विप्रं विप्राज्ञाप्रति-
पालकः १

सेवां चैव तु विप्रस्य शूद्रः कुर्याद्यथोदितम्। सर्वेषां चापि वै मान्यो वेदविद्द्विज एव हि
यजनादीनि कर्माणि कुर्यादहरहर्द्विजः। धर्मोऽयं द्विजवर्यस्य परमानन्ददायकः ३
रणे धीरो भवेत्क्षत्री(त्रो)जयाद्राज्यं च वैरिणः। पालयेद्ब्राह्मणान्सम्यक्परं तेनैव जेष्यति
शूद्रः कुर्याद्द्विजस्यैव सेवामेव कृषिं तथा। सुखं तेन लभेन्नूनं प्रवदन्ति महर्षयः ५
ब्राह्मणः क्षत्रियो वाऽपि स्वधर्मेणानुवर्तयेत् । नाऽऽचरेत्परधर्मं च धर्मनाशाय चाऽऽ-
त्मनः ६

स्नानेन च बहिः शुद्धिरात्मज्ञानेन चान्तरा। सत्कर्मणा द्विजः शुद्धः सर्वकर्मसु चैव हि ७
स्वधर्मनियतो विप्रः कुरुते पातकं यदि । स्वधर्मेणैव शुद्धेन(ध्येत) नान्यथा शुचितामि-
यात् ८

न स्पृशन्तीह पापानि ब्राह्मणं वेदपारगम्। कदाचित्कुरुते मोहात्पद्मपत्रे यथा जलम् ९
अशुचिं वै स्पृशेत्स्नातः कर्मकाले क्वचिद्द्विजः । प्रक्षालिताङ्घ्रिराचम्य कर्म कर्तुमथार्हति
जृम्भकारविकारः स्यात्क्षुत्वाऽधोवातनिर्मितः। श्लेष्मोत्सारो भवेत्कर्मकाले चाभ्युक्ष्य
शुध्यति(?) ११

न च तस्या(स्मा)दधोवायुः कर्मकाले द्विजस्य यत्। कृत्वा शौचं द्विराचम्य शिष्टं कर्म
समापयेत् १२

उदक्यां सूतिकां चैव पतितं शवमन्त्यजम्। श्वकाकरासभान्स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत्
तत्स्पृष्टिनः स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते। तदूर्ध्वं तु समाचम्य व्यवहारे शुचिः स्मृतः
उच्छिष्टस्पर्शनं चेत्स्यादश्नतो याजकस्य च। अन्नं पात्रस्थमश्नीयान्नान्यदद्यात्कथंचन

---

१ क. °सात्। स'।

कुरुते व्रतभङ्गं यो द्विजश्चैव विशेषतः। स गच्छेन्नरकं चाऽऽशु प्रवदन्ति महर्षयः १६
वेदविद्विजहस्तेन सेवां(वा) संगृह(ह्य)ते यदि। न तस्य वर्धते धर्मः श्रीरायुः क्षीयते ध्रुवम्
यस्य कस्य नरो यस्तु व्रते निष्ठुरभाषणम्। द्विजस्येह विशेषं च स च गच्छेदधोगतिम्१८
कुरुते योऽपमानं च ब्राह्मणस्य विशेषतः। तस्याऽऽयुः क्षीयते नूनमायुर्लक्ष्मीश्च संततिः
उच्चालयोपाविष्टस्य मा(ष्टः स्यान्मा)न्यानां पुरतो यदि। गच्छेत्स विपदं नूनमिह चामुत्र चैव हि २०
परदेवार्चको विप्रस्तदधीनो भवेद्यदि। मासत्रयं तदन्नाशी जीवञ्छूद्रत्वमाप्नुयात् २१
यश्च कर्मपरित्यागी पराधीनस्तथैव च। अधीतोऽपि द्विजश्चैव स च शूद्रसमो भवेत् २२
अनधीत्य द्विजो वेदानन्यत्र कुरुते श्रमम्। स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः२३
संतुष्टो येन केनाह(पि) सदाचारपरायणः। पराधीनो द्विजो न स्यात्स तरेद्भवसागरम्

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे वर्णधर्मप्रकरणम् ॥ २२ ॥

(श्राद्धप्रकरणम् २३)

अथ चैव द्विजः कुर्याच्छ्राद्धं पित्रोर्मृतेऽहनि। तत्पार्वणविधानेन पितृयज्ञः स उच्यते १
होमं कृत्वाऽथ पूर्वेद्युः सायं विप्रान्निमन्त्रयेत्। प्रातश्चेत्तान्परेद्युर्वा श्राद्धाहे वेदपारगान् २
प्रातरौपासनाग्नेस्तु श्राद्धपाकार्थमुल्मुकम्। नीत्वाऽन्नं सकलं कृत्वा पुनः संमीलयेदुभौ
ततो म(मा)ध्याह्निकं स्नानं कृत्वा संध्यामुपास्य च। निमन्त्रितान्समाहूय क्रमाद्देवपितृन्द्वि(तृद्वि)जान् ४
प्राणानायम्य संकल्प्य श्राद्धार्थमनुवेदयेत्। कुशाक्षततिलैर्युक्तं जलपात्रे प्रपूर्य च ५
आत्मनश्चैव शुद्ध्यर्थं द्रव्यस्य गृहशुद्धये। द्विजैः सह पठेत्सूक्तं प्रायश्चित्तार्थमेव हि ६
नतं सूक्तं शुचीवोऽग्निः शुचिव्रततमश्च हि। *उदग्न इत्यथैतोनु त्रयो मन्त्राः क्रमेण तु ७
केचिद्यज्ञविदो ज्ञात्वा सूक्तानि कथयन्ति हि। पुरुषं चास्य वामस्य मन्नाग्रे वर्च इत्यथ ८
सौम्यं च वैष्णवं रुद्रं पावमान्यमथापि वा। ऋग्भिश्च पावमानीभिर्जलं चैवाभिमन्त्रयेत्९
श्राद्धोपयोगिकं द्रव्यमपक्वं पक्वमेव वा। सर्वं चैव स्मरेद्वि(रन्वि)ष्णुं जलेन प्रोक्षयेच्चरुम्१०
ततः संस्तूय तान्विप्रान्समस्तेतिपठन्नयेत्। पुरतश्चार्पयेत्तेषां हिरण्यं सकुशं च हि ११
लब्धाज्ञामपसव्येन श्राद्धं कर्तुं पितुर्मम। आचम्यासून्नियम्याथ दद्यात्संकल्प्य वै क्षणम्
देवानां क्षालयेत्पादौ मण्डले चतुरस्रके। पितॄणां वर्तुलं(ले) चैव प्राङ्गणे रविदीपके १३
ईशान्यां त्वाचमेत्कर्ता देवाः प्राच्यामथोत्तरे। पितरश्च पवित्राणि स्वस्वस्थाने त्यजेदथ

* इत आरभ्य कथयन्ति हीत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. पुस्तके।

१ क. 'गृह्यते। २ ख. 'स्तेसूक्तपाठयेत्। पु°।

आचम्य गृहमागत्य ब्राह्मणानुपवेशयेत्। प्राङ्मुखौ द्वा उदक्संस्थौ प्राक्संस्थांस्त्रीनुदङ्-
मुखान् १४
निरुध्य प्रकिरेद्द्वायुं तिलाभिश्चतिकोणतः। पठन्नपहतामन्त्रमपसव्येन चाष्टसु १६
पितॄणां पुरतः सिञ्चेज्जलं पठन्नुदीरताम्। सव्येन पुरतो देवे गायत्र्या चैवमेव हि १७
श्राद्धकाले गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम्। वस्वादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं
समाचरेत् १८
देवानामासनं दद्यात्क्षणे चाऽऽवाहयेदथ। कुशाञ्छिरसि देवानां विश्वे देवास इत्यृचा
विश्वे देवा सकृन्मन्त्रमुच्चार्य प्रोक्षयेद्ध्रुवम्। अर्घ्यार्थं चाऽऽसादयेद्द्वे पात्रे दैवे कुशान्विते
आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः।ये चात्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते
पूर्वाग्रै(ग्रं)दैविके पात्रे दक्षिणाग्रं तु पैतृके(कम्)। अधश्चोपरि पात्राणां कुशान्दैवे च पैतृके
गायत्र्या प्रोक्षयेत्पात्रे कृत्वा तांस्तिक्षिपेद्यवान् ॥ २१
यवोऽसि धान्यराजो वा वारुणो मधुसंयुतः। निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः
स्मृतम् २४
गन्धाक्षतकुशांश्चैव क्षिपेदर्घ्यं निवेदयेत्। या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते हस्तं पिधापयेत्
निदध्यादर्घ्यपात्रेषु देवानामभिसंमुखे। पितॄणामर्घ्यपात्राणि तानि वै पै(पि)तृसंमुखे
देवार्चा दक्षिणांघ्रि स्यात्पादजान्वंसमूर्धनि। शिरोंसजानुपादेषु वामाङ्गादिषु पैतृके २६
अर्चतानेन मन्त्रेण गन्धादिभिरथार्चयेत्। युवासुवासामन्त्रेण दद्यादाच्छादनं ततः २७
यथोक्तविधिना देवान्समभ्यर्च्य तदाज्ञया। पितॄणामर्चनं कुर्यादपसव्येन चैव हि २८
आसनं च क्षणं दत्त्वा पितॄनावाहयेदथ। उशन्तस्त्वेति मन्त्रेण प्रति पितरमिष्यथ(ते)२९
आयन्तु न इमं मन्त्रमुच्चरेत्सकृदेव हि।सव्येन प्रोक्ष्य गायत्र्या पात्रान्यु(ण्यु)त्तानि कारयेत्
क्षिप्त्वा तिलानपः पूर्यं शं नो देवीं समुच्चरेत्। पुनस्तेषु च पात्रेषु तिलोऽसीत्यावपेत्ति-
लान् ३१
गन्धपुष्पकुशादीनि क्षिप्त्वा चैव तु पूर्ववत्। स्वधाऽर्घ्य इति ब्रूयात्त्रिः सव्येन तु निवेद-
येत् ३२
सव्यं कृत्वा गृहीतेन पाणिना दक्षिणेन तु। दद्यात्पितरिदं तेऽर्घ्यं या दिव्यामन्त्रमुच्चरेत्
एवं पितामहे चैव तथैव प्रपितामहे।दत्त्वाऽर्घ्यं सलिलं दद्यात्पुनस्त्रिषु करेषु च ३४
प्रात्रद्वयं(य) कृतं तोयं पितृपात्रे प्रसिच्य च। पात्रस्थं पुत्रकामी चेन्मुखं तद(तेना)नुले-
पयेत् ३५

---

१ ख. °क्संस्थांस्त्रीश्चोदङ्मुखान्द्विजान्। नि°। २ ख. °पेत्पश्ची कृत्वा तानि क्षि°। ३ ख. °स्तं च
चार्चये°। ४ ख. °ममिसं°। ५ ख. °णादेर्या पाद°। ६ ख. सतिलं।

पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं वोत्तानमेव वा । तृतीयं पिहितं कुर्यादुत्तानोपरि भाजनम्
स्थापितं प्रथमं पात्रं तत्स्थानं न हि चालयेत् । जलसेचनपर्यन्तं पिण्डदानं पुनश्च हि ३७
पितृपाणिष्वपो दद्यादपसव्येन वै ततः । नमो व इति मन्त्रेण पितॄंश्चैवार्चयेत्तिलैः ३८
गन्धादिभिः समभ्यर्च्य पितृपूजां समापयेत् । मण्डलानि समानानि कारयेद्देवपूर्वकम्
दैवे तु चतुरस्रे तु ततो वृत्तानि पैतृके । प्रमाणं मण्डलस्योक्तं यावत्पात्रमितं भवेत् ४०
अन्तर्धाय कुशांस्तेषु प्रक्षिपेच्च यवांस्तिलान् । पात्राण्यासादयेत्तेषु हेमरौप्यमयानि च
तदभावे तु पर्णानि कदल्यानि शुभानि च । परिस्तरेत्कुशाद्यैश्च पात्राणि पितृपूर्वकम् ४२
पितृयज्ञचरोरन्नमादायाक्तं घृतेन तु । *अग्नौ करिष्य इत्येतान्पृष्ट्वोक्तः क्रियतामिति ४३
न भवेत्पितृयज्ञश्चेद्गृह्याग्नौ पचनं भवेत् । अग्नौकरणहोमं तु कुर्यादौपासनानले ४४
गृह्याग्नौ पचनं पिण्डं पितृयज्ञो न चैव हि । अग्नौकरणं गृह्याग्नौ न कुर्यादिति केचन ४५
कालद्वयेऽपि कुरुते नित्यहोमं द्विजो यदि । स चाग्नौकरणं कुर्यात्प्रातर्होमो विधीयते ४६
गृह्याग्निर्यस्य चेन्न स्यात्तस्याग्नौकरणं कथम् । श्राद्धार्थमन्नमादाय जुहुयात्पितृपाणिषु
संगृह्याऽऽहुतिमेकां च घृताभ्यक्तां विगृह्य च । सोमायेति तु मन्त्राभ्यां जुहुयात्कुशपा-
णिना ४८
स्रुवेण चाऽऽज्यमादाय तदभावेऽथ वा कुशैः । पितॄणामेव पात्राणि तूष्णीमेवाभिघारयेत्
अन्नं पाणिहुतं यच्च निदध्यात्तत्स भाजने । गत्वाऽन्यत्र समाचम्य पुनश्चोपविशेदथ ५०
देवपात्रादितश्चाऽऽज्यं सव्येनैवाभिघारयेत् । मूर्धानमिति मन्त्रेण सर्वपात्राणि चैव हि ५१
आमास्वित्यादिकान्मन्त्रान्स्वयमेव जपन्न हि(पेदथ) । पत्नी चाप्यथ वा पुत्रः शिष्यो वा
परिवेषयेत् ५२
अन्नं च पायसं भक्ष्यमाज्यं च व्यञ्जनादिकम् । दद्याद्देवाऽऽदितः सर्वं सूपमन्ते च पैतृके
पात्रस्थं प्रोक्षयेदन्नं गायत्र्या चाभिमन्त्र्य च । पाणिभ्यां भाजनं धृत्वा पृथ्वी ते पात्रमुच्च-
रेत् ५४
इदं विष्णुरनेनान्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेद(श)येत् । स्वाहादितः समुच्चार्य गयायां दत्तमस्त्विति
ये देवास इमं मन्त्रमुच्चार्याथ च पैतृके । संप्रोक्ष्य पूर्ववच्चान्नं प्राचीनावीत्यतः परम् ५६
परिविष्टेषु चान्नेषु हुतशेषं निधाय च । दद्यादन्नं पितृभ्योऽपि पूर्ववत्पितृनामभिः ५७
ये चेहेति च वै मन्त्रं समुच्चार्य ततः परम् । देवांस्तुत्वा पितॄंश्चैव ब्रह्मनिष्ठान्मुनीश्वरान् ५८
परिवेषे च(षेचन) पर्यन्तं कारयित्वा यथाविधि । स्मृत्वा हरिहरौ चैव पितॄणां मुक्तिहेतवे

---

* इत आरभ्य भवेदित्यन्तं न ख. पुस्तके ।

---

१ ख. °क्ष्यमल्पं च ।

देवान्पितॄन्समुद्दिश्य क्रियमाणं हि कर्म यत् । पितॄणां मुक्तये सर्वं ब्रह्मणे विनिवेदयेत् ६०
न्यूनं चैवातिरिक्तं च मन्त्रादीनां भवेद्यदि । तद्दोषपरिहारार्थं गायत्रीं समुदीरयेत् ६१
ततश्चैवापसव्येन मधु वाता जपेदथ । आपोशनार्थमुदकं पितृपूर्वं निवेदयेत् ६२
ईशानादिपदं स्तुत्वा तिष्ठन्नुदङ्मुखश्च हि । दैवे पित्र्ये समुच्चार्य तत्सच्चामृतमस्त्विति ६३
निनयेत्सलिलं चैव द्विजानां पुरतो जलम् । प्रीयतामिति मन्त्रेण पितृरूपी जनार्दनः ६४
अमृतोपस्तरणमसीत्युक्त्वा मन्त्रं पिबेज्जलम् । प्राणाहुतिं च गृह्णीयात्क्रमान्मन्त्रैश्च पञ्चभिः
नासदासीति सूक्तानि भुञ्जानाञ्श्रावयेद्द्विजान् । कृणुष्वेत्यादिसूक्तानि राक्षोघ्नानि च पञ्च वै ६६
अग्निमीळेऽनुवाकश्च पितृस्तुतिमुदीरताम् । पवित्राणि च सूक्तानि यावद्ब्राह्मणभोजनम्
इच्छातृप्तेषु विप्रेषु गायत्रीं समुदीरयेत् । तृप्ताः स्थ इति तान्पृष्ट्वा ह्यपसव्येन पैतृके ६८
मध्वक्षन्निति मन्त्रं वै मधु संपन्नमित्यथ । पृथग्भुक्तवतो विप्रानन्नं पिण्डार्थमुद्धरेत् ६९
तान्पृच्छेदन्न(थ)संपन्नं शेषं किं क्रियतामिति । लब्ध्वा चैषामनुज्ञां च संहृष्टैर्भुज्ञ(ज्य)तामिति* ७०
उच्छिष्टपुरतो भूमौ जलदर्भांस्तिलान्क्षिपेत् । +ये अग्निदग्धामन्त्रेण सर्वान्नं किंचिदुत्क्षिपेत् ७१
उत्तराचमनात्पूर्वं पिण्डदानं विधीयते । ऊर्ध्वं वा केचिदिच्छन्ति तत्र संकल्पपूर्वकम् ७२
आग्नेयप्रवणे रेखां लिखेदपहता इति । तामभ्युक्ष्य जलेनाथ कुशानास्तीर्य तत्र तु ७३
अपस्तत्रापसव्येन शुन्धन्तामिति सेचयेत् । तत्र पिण्डत्रयं दद्याग्रे च त्वा पितृपूर्वकम् ७४
अत्रेति चानुमन्त्र्याथ यथोव (थावद्व) र्तयेदुदक् । अप्रदक्षिणमावर्त्य कुर्याद्वायुनिरोधनम्
पुनश्चाऽऽवर्तयेत्तद्वदमी मदन्त चैव हि । भक्षयेच्च चरोः शेषमाघ्रायेदिति केचन ७६
उपवीती समाचम्य प्राचीनावीत्यतः परम् । पिण्डोपरि जलं सिञ्चञ्छुन्धन्तामिति पूर्ववत्
अभ्यङ्क्ष्वेति च वै तैलं दद्यादङ्क्ष्वेति चाञ्जनम् । नामसंबन्धगोत्रादि समुच्चार्य यथाक्रमम्
एतद्व इति मन्त्रेण प्रतिपिण्डं वरं शुभम् । सव्येन चार्चयेत्पिण्डान्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ७९
धूपं दीपं च नैवेद्यं ताम्बूलं चैव दक्षिणाम् । दत्त्वा तिष्ठन्नुपस्तुयात्प्राचीनावीतिना ततः
नमो व इति मन्त्रो वै मन्त्रश्चैव पठेदिति । मनोन्विति त्रिभिर्मन्त्रैः किंचित्पिण्डान्प्रवाहयेत्
परेतनेति मन्त्रं वै जपः पिण्डान्तिके ततः । औपासनान्तिके गत्वा जपेदग्नेतमित्यृचम् ८२

* इतः परमेतदर्धं ख. पुस्तके–"तामभ्युक्ष्य जलेनाथ कुशानास्तीर्य तत्र तु" इति । + एतदर्धं न विद्यते ख. पुस्तके ।

१ ख. यथा चेत्यावसेदु° ।

पिण्डं तं प्राशयेत्पत्नीं पुत्रार्थी मध्यमं हि चेत् । आधत्तेति च मन्त्रेण धत्ते गर्भे कुमारकम्
नो चेदतिप्रणीतेऽग्नावप्सु वा तान्क्षिपेदथ । पिण्डप्राशनपक्षे तु विशेषः कथ्यतेऽधुना ८४
तावन्न प्राशयेत्पिण्डं न हि श्राद्ध[2]विसर्जनम् । पिण्डप्रक्षेपणं चाग्नावप्सु चापि तथैव हि ८५
पिण्डदानं च वै श्राद्धे यत्र कुत्रापि वा भवेत् । गयायां च कृतं मत्वा ह्यात्म[3]नेति निवेदयेत्
प्रक्षालितकरान्विप्रानाचान्तानुपवेशयेत् । जलदर्भाक्षतान्दत्त्वा तथैव पैतृके तिलान् ८७
तत्पाणिष्वक्षतान्दत्त्वा ततो विप्राशिषो भवेत् । स्वस्तीत्युक्त्वा मया दत्तं श्राद्धमक्षय्यम-
स्त्विति ८८
दक्षिणां च ततो दद्याद्यथाविभवसारतः । दक्षिणारहितं यत्तु तच्छ्राद्धं निष्फलं भवेत्
चालयित्वा तु पात्राणि स्वस्तीत्युक्त्वाऽक्षतांस्तिलान् । तत्तत्स्थाने क्षिपेदेषु प्रकिरेदन्न-
मप्यथ ९०
असंस्कृतेति वै पित्र्ये दैवे चासोमपा इति । दक्षिणां च ततो दत्त्वा पितृसंतुष्टिहेतवे ९१
विसृजेत्पितृपात्रस्थं पिण्डानां पुरतो जलम् । स्वधोच्यतामनेनैव ततः पिण्डान्समुच्चरेत्
वाजे वाजेऽथ मन्त्रेण कुर्याच्छ्राद्धविसर्जनम् । सव्यमंसं पितॄणां च देवानां दक्षिणं स्पृशेत्
पठेदुच्चैरिमं मन्त्रमामा वाजस्य चैव हि । प्रदक्षिणत्रयं कुर्वन्भुञ्जतः पितृसेवितान् ९४
जलमर्चनपात्रस्थान्विसृजेदक्षतादिकान् । पुरतस्तेन पुत्राः स्युर्याति ब्रह्मपदं च हि ९५
ब्रह्मत्वं च प्रयातेभ्यो गृह्णीयादाशिषः शुभाः । भवत्प्रसादतो भूयाद्धनधान्यादिकं मम
दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव नः । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु धे(दे)यं च
नोऽस्त्विति ९७
अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ९८
ततो विप्रास्तथैवेति प्रतिवचनमादरात् । वःपदं निर्दिशेयुस्ते ब्राह्मणाश्चैव नःपदे ९९
स्वादुषं सह इत्युक्त्वा मन्त्रानुच्चैः पठेदथ । दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठेद्विप्राणां पुरतश्च हि १००
इहैवेति पठेन्मन्त्रं भुक्तवद्भिर्द्विजैः सह । संतुष्टा आशिषो दद्युर्भुक्तिमुक्तिप्रदाः शुभाः १०१
आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च । प्रयच्छन्तु तथा राज्यं प्रीता नृणां पिता-
महाः १०२
तेभ्यश्चैवाऽऽशिषो लब्ध्वा नमस्कुर्याद्द्विजांस्तथा । अभ्यर्च्याऽऽज्य द्विजानां च पादा-
न्प्रक्षालयेत्क्रमात् १०३
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात् । अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्दिवम्

---

१ ख. 'वन्तं प्रा° । २ ख. °पि भावयेत् । ग° । ३ ख. °त्मनि निवे° । ४ ख. °त्वा यथा । ५ ख. °
जेष्वम° । ६ ख. 'क्षतान्पितृ° । ७ ख. °दक्षिणादि° ।

ताम्बूलं च ततो दद्याद्यथाविभवसारतः। कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्ताननेन च*
पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः। तत्क्लेशजातं चित्तात्तु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ
वसिष्ठसदृशा यूयं सूर्यपर्वसमा तिथिः। आसनादि नमस्कारो भवत्सत्कार एव हि
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु। न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्यु-
तम् १०८
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं द्विजोत्तमाः। श्राद्धं भवति संपूर्णं प्रसादाद्भवतां मम
अनेन पितृयज्ञेन प्रीयतां भगवानिह। मया भक्त्या कृतं सर्वं तत्सद्ब्रह्मार्पणं भवेत् ११०
वसिष्ठासस्ततो देवा वसिष्ठश्च जपेदिमौ। पितृस्तुतिकरां गाथामिदं पितृभ्य एव च १११
मन्त्राञ्शृण्वत(न्त) इत्येतान्संतुष्टाः पितरो गृहे। दत्त्वाऽभीष्टफलं कर्तु(र्तुः) प्रयान्तीदमनु-
त्तमम् ११२
अनेन विधिना चैव यः श्राद्धं कुरुते द्विजः। भुक्त्वेह सकलान्कामान्सोऽपि सायुज्यमाप्नु-
यात् ११३

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धप्रकरणम् ॥ २३ ॥

(अथ श्राद्धोपयोगिप्रकरणम् २४)

पितृयज्ञमकृत्वा तु पित्रोरेकाब्दिकं यदि। यज्ञान्यः कुरुते पञ्च स याति नरकं ध्रुवम् १
कुरुते ब्रह्मयज्ञं च श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि। निराशाः पितरस्तस्य श्राद्धान्नं न लभन्ति ते २
तर्पणं कुरुते पित्रोः श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि। निराशाः पितरस्तस्य स च गच्छेदधोगतिम्
कुर्यात्पञ्च महायज्ञान्निवृत्ते श्राद्धकर्मणि। पित्रोराब्दिक एवाऽऽहुराचार्याः शौनका-
दयः ४
अनग्निको यदा ज्येष्ठः कनिष्ठः साग्निको यदि। अग्नौकरणहोमं तु ज्येष्ठः कुर्यात्कथंचन ५
कनिष्ठस्य च गृह्याग्नावग्नौकरणहोमकम्। तदाज्ञयाऽग्रजः कुर्यादिति केचिद्वदन्ति हि ६
संसृष्टा भ्रातरो यत्र श्राद्धे स्युर्यदि चैव हि। तत्रायं मुनिभिः प्रोक्तो विधिर्नैवान्यथा
भवेत् ७
बह्वृचो ब्रह्मचारी वा तथैवानग्निकोऽपि वा। अग्नौकरणहोमाख्यं कुर्याच्चैव पितुः परे ८

---

* इत उत्तरमेतदर्धं ख. पुस्तके—"ततो विप्रास्तथैवेति प्रतिवचनमादरात्" इति।

---

१ ख. भवेत्सत्का°।

पञ्चै(श्च)वा स्युर्द्विजाः शस्ता द्वौ च पित्रोर्मृतेऽहनि। द्वौ दैवेऽथ त्रयः पित्र्य एकैको वोभयत्र तु ९

चत्वारश्चेद्द्विजाः श्राद्धे दैवे चैको भवेत्तदा। त्रयः पित्र्ये भवन्त्येके वदन्त्येव हि संकटे

अथ वाऽपि त्रयो वाऽपि एकः स्यात्पितृषु त्रिषु। द्वौ दे(दै)वौ चैव तु स्यातां विप्रावेके वदन्ति हि ११

द्वितीयाऽऽवाहने षष्ठी संकल्पे चाऽऽसने क्षणे। चतुर्थ्याच्छादने चान्ने शेषाः संबुद्धयः स्मृताः १२

अन्नदाने विशेषः स्यात्संबुद्धिः प्रथमाऽथ वा। अन्ते(न्ये) चैव चतुर्थी तु वदन्त्येके महर्षयः

देवानामासनं दद्याद्दक्षिणे चाऽऽविकं कुशान्।कृत्वा द्विगुणभुग्नांस्तान्पितॄणां वामं एव हि १४

विप्रान्निमन्त्रयेच्छ्राद्धे बह्वृचान्वेदपारगान्। तदभावे तु चैवान्यशाखिनो वाऽपि चैव हि

मन्त्रैश्चैव स्वशाखोक्तैः कर्म कुर्याद्यथाविधि । अन्यथा कर्महानिः स्याद्बह्वृचानामयं विधिः १६

कर्मणां याजुषादीनां स्वस्वशाखा न विद्यते। ऋक्शाखाविहितं कर्म समानं सर्वशाखिनाम् १७

बह्वृचानां तु यत्कर्म यदि स्यादन्यशाखया। पुनश्चैवापि तत्कर्म कुर्याद्बह्वृचशाखया १८

हित्वा स्वस्य द्विजो वेदं यस्त्वधीते परस्य तु। शाखारण्डः स विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः

रोगादिरहितो विप्रो धर्मज्ञो वेदपारगः। भुञ्जीयादमलं श्राद्धे साग्निकः पुत्रवानपि २०

पितृमानेव भुञ्जीयाच्छ्राद्धमिन्दुक्षये द्विजः। तृप्ताः स्युः पितरस्तेन दाता स्वर्गमवाप्नुयात् २१

श्राद्धकर्ता न भुञ्जीयात्परश्राद्धे विधुक्षये । भुङ्क्ते चेत्पितरो यान्ति दाता भोक्ताऽप्यधोगतिम् २२

दर्शेष्टि(र्शाष्ट)काव्यतीपातो(ता) वैधृतिश्च महालयः। युगाश्च मनवः श्राद्धकालाः संक्रान्तयस्तथा २३

गजच्छायोपरागश्च षष्ठी या कपिला तथा।अर्धोदयादयश्चैव श्राद्धकालाः स्मृता बुधैः २४

संभूते च नवे धान्ये श्रोत्रिये गृहमागते। आचार्याः केचिदिच्छन्ति श्राद्धं तीर्थे च सर्वदा

श्राद्धकालेषु सर्वेषु कुर्याच्छ्राद्धं च शक्तितः। विशेषतो मृताहे तु पित्रोश्चैव विधीयते २६

मोहान्न कुरुते श्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि। निराशाः पितरो यान्ति दुर्गतिं चापि वै सुतः

अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा यो मृताहमतिक्रमेत्। स याति नरकं घोरं यावदाभूतसंप्लवम् २८

अतिक्रमं(मो) मृताहस्य दोषः स्यात्सूतकं विना । न कुर्याच्छ्राद्धमाशौचे प्रवदन्ति महर्षयः २९

आचरेद्विधिवच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि। पितरस्तेन तृप्यन्ति गच्छन्ति पदमुत्तमम् १०
सदाचारपरो विप्रः कृपालुः श्राद्धकृत्तथा। आत्मनिष्ठोऽर्थलोकेषु तारयेत्तरति स्वयम्*

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धोपयोगिप्रकरणम् ॥ २४ ॥

समाप्तेयं लघ्वाश्वलायनस्मृतिः।

---

* इत उत्तरं कानिचिद्वचनानि ख. पुस्तक उपलभ्यन्ते—" श्राद्धभुग्द्विजपङ्क्तौ च यो भुङ्क्ते श्राद्धकृद्द्विजः। स याति नरकं घोरं पितरो यान्त्यधोगतिम्। निर्वर्त्य विधिवच्छ्राद्धं दर्शादिषु युगादिषु। इष्टैः सह द्विजो भुङ्क्ते स याति परमां गतिम्। ब्राह्मणः कुरुते कर्म श्रुतिस्मृत्युपपादितम्। स तरेत्तारयन्न्यान्प्रवदन्ति महर्षयः। न कुर्यात्कर्मणो लोपं न न्यूनं नैत्यकस्य च। लपर(इ)त्रं विना विप्रः कर्मकृत्स्यात्सुरमती। कर्म कर्तुमशक्तश्चेद्यथा लोके तु वैदिकम्। कुर्याद्धर्मान्पुराणोक्तानसमर्थोऽपि वैदिके। अनग्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते। व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप " इति।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

लिखितस्मृतिः ।

इष्टापूर्ते तु कर्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः । इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षमवाप्नुयात् १
एकाहमपि कर्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् । कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृषी(षा) भवेत् २
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्तिताः । ताँल्लोकान्प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ४
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ५
इष्टापूर्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते । अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्ते धर्मे न वैदिके ६
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ७
देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्जलीन् । असंस्कृतमृतानां च स्थले दद्याज्जलाञ्ज-
लिम् ८
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः । मुच्यते प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति ९
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्
वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि । हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्यं करताडनैः
गयाशिरे तु यत्किंचिन्नाम्ना पिण्डं तु निर्वपेत् । नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमा-
प्नुयुः १२
आत्मनो वा परस्यापि गयाकूपे यतस्ततः । यन्नाम्ना पातयेत्पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम्
लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरः स्मृतः । लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै नीलवृषः स्मृतः १३
नवश्राद्धं त्रिपक्षं च द्वादशैव तु मासिकम् । षण्मासौ(से) चाऽऽब्दिकं चैव श्राद्धान्येतानि
षोडश १५
यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश । पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि १६
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं द्विजः । मातापित्रोः पृथक्कुर्यादेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि १७
वर्षे वर्षे तु कर्तव्यं मातापित्रोस्तु संततम् । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् १८
संक्रान्तावुपरागे च पर्वोत्सवमहालये । निर्वाप्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि १९
एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः । अकृतं तद्विजानीयात्स मातृ(ता)पितृघातकः

---

१ क. °र्तेन मोक्षमाप्नु° । २ ख. ग. °ञ्जलिम् । अ° । ३ ख. ग. °याक्षेत्रे य° । ४ ख. ग. °खुर-स्तथा । ला° । ५ ख. °रसश्चै° । ६ क. °वृषस्तु सः । न° । ७ क. ख. ग. त्रिपक्षे । ८ ख. ग. °दशस्त्वेव मा° । ९ क. घ. °ण्मासश्चाऽऽब्दि° । १० ख. ग. पर्वण्यपि म° । ११ क. निर्वपेत्तत्र यः पिण्डानेक° ।

अमावास्यां(यां तु) क्षयो यस्य प्रेतपक्षेऽथ वा यदि । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः
पार्वणो विधिः २१
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते । अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते २२
यस्य संवत्सरादर्वाक्सपिण्डीकरणं स्मृतम् । *प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात्संवत्सरं द्विजः
पत्या चैकेन कर्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ॥ २३
+पितामह्याऽपि तत्तस्मिन्सत्येवं तु क्षयेऽहनि । तस्यां सत्यां प्रकर्तव्यं तस्याः श्वश्र्वेति
निश्चितम् २४
विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु । एकत्वं सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके २५
स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात्सप्तमे पदे । भर्तृगोत्रेण कर्तव्यं(व्या) दानं पिण्डोदक-
क्रियाः[1] २६
द्विमातुः पिण्डदानं[2] तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः । षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न
मुह्यति २७
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । अदूष्यं[3] तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः २८
अग्नौकरणशेषं तु [† विश्वेदेवादि हूयते । अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् २९
यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥ ३०
अजस्य दक्षिणे कर्णे पाणौ विप्रस्य दक्षिणे । रजते च सुवर्णे च नित्यं वसति पावकः ३१]
यत्र यत्र प्रदातव्यं श्राद्धं कुर्वीत पार्वणम् । तत्र मातामहानां च कर्तव्यमुभयं सदा ३२
अपुत्रा ये मृताः केचित्पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा । एभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम्
यस्मिन्राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः । तस्मिन्नहनि कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया
वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्तव्यमधिके न तु । अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि ३५
स एवं[6] ह्येकोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा । अभिघातान्तरं कार्यं तत्रैवाहः कृतं भवेत्(?) ३६
शालाग्नौ पच्यते ह्यन्नं लौकिके वाथ संशयः । यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन्होमो विधीयते

---

* एतदर्धं न क घ. पुस्तकयोः । + एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः क. घ पुस्तकयोः—" पितृमह्यादि परस्तेनैव प्रपितामही " इति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ख. ग. पुस्तकयोरयं पाठः—" पितृपात्रे प्रदापयेत् । प्रतिपाद्ये पितॄणां च न दद्याद्वैश्वदेविके । अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् " इति ।

---

१ ख. ग. 'क्रिया । द्वि° । २ क. 'नं स्यात्पिण्डेपि' । घ. 'नं चेत्पिण्डेऽपि' । ३ ख. ग. 'अदोषं ।
४ ख. ग. 'व्यमभ° । ५ क. °व्यमपि तद्दिने । अ' । ६ घ. एवाहोरादिष्ट' । ७ क. 'वहोरादिष्ट' ।
८ ख. पचते । ९ ख. 'के नापि नित्यशः । य' ।

वैदिके लौकिके वाऽपि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः । वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति
किल्बिषम् ३८
अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः । संविभागं तु भूतेभ्यस्ततोऽश्नीयादन-
ग्निमान् ३९
उच्छेषणं तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जनम्[1] । ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ४०
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः । नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोक्तव्याः
पुनः पुनः ४१
पानमाचमनं कुर्यात्कुशपाणिः सदा द्विजः । भुक्त्वाऽप्युच्छिष्टतां याति एष एव विधिः
स्मृतः ४२
पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा । कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ४३
वामपाणौ कुशं कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् । आच(चा)मन्ति च ये मूढा रुधिरेणा[6]ऽऽच-
मन्ति ते ४४
नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः । पवित्रांस्तान्विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः
पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् । मूत्रोच्छिष्टपुरीषं[8] च तेषां त्यागो विधीयते
दैवपूर्वं तु यच्छ्राद्धमदैवं चापि यद्भवेत् । ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छ्राद्धं तु पैतृकम् ४७
मातुः श्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितॄणां तदनन्तरम् । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम्
क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ धुरिलोचनौ । पुरूरवार्द्रवाश्चैव विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः
आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः । ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते
इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यश्च वैदिके । कालः कामोऽग्निकार्येषु काम्येषु[12] धुरिलोचनौ
पुरूरवार्द्रव[13]श्चैव पार्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५२
यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता । नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिका[14]धर्मशङ्कया
अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवि-
ष्यति ५४
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः । द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः
मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत्पितॄन् । अन्नदाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत्

---

१ घ. नोद्दिष्टेद्या° । २ ख. ग. °क्त्वा नोच्छि° । ३ घ. वैदिके । ४ ख. ग. कुशान्कृत्वा । ५ ख. ग. °त् । विनाचमयन्तिये । ६ घ. °धिरानाच° । ७ क. स्थिताः । ८ क. °रीषे च । ९ क. कामकालौ° । १० क. °वाद्रवश्चै° । ख. ग. °वामाद्रवा° । ११ क. कामकालोऽग्नि° । १२ ख. °षु अध्वरे धु° । १३ ख. ग. °वामाद्रवाश्च पा° । १४ ग. °काकर्म° ।

अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः । घृतेन प्रोक्षणं[1] कुर्यान्मृदः पात्रं पवित्रकम् ५७
श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विह्वलः । पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति । भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांसु-
भोजनाः ५९
पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् । दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धभुक्त्वष्ट वर्जयेत् ६०
अध्वगामी भवेदश्वः पुन[3]र्भोक्ता च वायसः । कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीसङ्गेन च सूकरः ६१
दशकृत्वः पिबेदा(च्चा)पः सावित्र्या चाभिमन्त्रिताः । ततः संध्यामुपासीत शुध्येत तद-
नन्तरम् ६२
आर्द्रवासास्तु यत्कुर्याद्बहिर्जानु च यत्कृतम् । तत्सर्वं निष्फलं कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहम्
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा । पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात्षण्मासे कृच्छ्रमेव च
ऊनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके । शावे मासस्तु भुक्त्वा वा पादकृच्छ्रो विधी-
यते ६५
सर्पविप्रहतानां च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः । आत्मनस्त्यागिनां चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ६६
गोभिर्हतं तथोद्बद्धं ब्राह्मणेन तु घातितम् । तं[6] स्पर्शयन्ति ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवन्ति ते
अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये । तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः
त्र्यहमुष्णं पिबेदा(च्चा) पस्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् । त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्र-
यम् ६९
गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च । यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ७०
उद्यताः सह धावन्ते सर्वे ये शस्त्रपाणयः । यद्येकोऽपि हनेत्तत्र सर्वे ते ब्रह्मघातकाः ७१
बहूनां शस्त्रघातानां यद्येको मर्मघातकः । सर्वे ते शुद्धिमि(मृ)च्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः
पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चण्डालवेश्मनि । स मासार्धं चरेद्वारि मासं कामकृतेन तु ७३
यो येन पतितेनैवं संसर्गं याति मानवः । स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्स(त्संस)र्गविशुद्धये
ब्रह्महा(ह) पातकिस्पर्शे स्नानं येन विधीयते । तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत्
ब्रह्महा च सुरापायी तथैव गुरुतल्पगः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ७६
स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा । कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ७७
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन । तत्क्षणात्कुरुते स्नानमा[11]चमेन शुचिर्भवेत्

---

१ ख. ग. °णं कार्ये मृ° । २ क. घ. °ध्वना च भ° । ३ क. घ. °नर्भुक्तेन वा° । ४ ख. ग. घ. °म् । सर्वं तन्निष्फ° । ५ घ. ङ. °काहं पु° । ६ ख. ग. तं स्पृशन्ति च ये । ७ ख. ग. °न्ते यद्येको धर्म-घातकः । ८ ख. ग. °व स्पर्शे स्नानं विधी° । ९ क. घ. °त्संयोगी च । १० क. वा मोहाद्भ° । ११ क. °माचामेन विशुध्यति । कु° ।

कुब्जवामनष(प)ण्डेषु गद्गदेषु जडेषु च। जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ७९
क्लीबे देशान्तरस्थे पतिते प्रव्रजितेऽपि वा। योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ८०
पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने। विक्रीणीते[1] अपि ह्यश्वं गोवधं तस्य निर्दिशेत् ८१
पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम्। तृतीये तु शिखावर्जं[2] शिखाछेदश्चतुर्थके ८२
चण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं येन विधीयते। तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ८३
चण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिबते द्विजः। तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ८४
यदि[3] न क्षिपते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति । प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सांतपनं
चरेत् ८५
चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः। तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत्[4] ८६
रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानसूकरवायसैः। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ८७
आजानुतः स्नानमात्रमानाभेस्तु विशेषतः । अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यान्मदिरास्पर्शने मतम्[6]
बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति। सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोदकक्रिया ८९
शावसूतक उत्पन्ने सूतकं तु यदा भवेत्। शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी ९०
षष्ठेन शुध्येतैकाहं पञ्चमे[8] त्व(त्र्य)हमेव तु। चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त्रिपुरुषं दशमेऽहनि[10]
मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः । आदाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको
विधिः ९२
आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः। अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः
स्मृताः ९३
मार्जनीर[11]जमेष[12](षा)ण्डं स्नानवस्त्रघटोदकम्[13]। नवाम्भसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम्
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधि[14]शमीषु च। धात्रीफलेषु सर्वत्र[15] अलक्ष्मीर्वसते सदा ९५
यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः। तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्यष्टशतं जपेत् ९६

इति लिखितार्षिप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं लिखितस्मृतिः ।

---

१ ख. ग. °णीत गेर्जं चाश्वं । २ क. °र्जे चतुर्थे तु शिखा छिंदेत् । च° । ख. ग. °र्जे चतुर्थे तु शिखावपः । च° । ३ ख. ग. °दि नोत्क्षिप्यते । ४ ख. ग. °ति । अज्ञानतः । ५ ख. ग. °स्यात्तदीयस्य° । ६ ख. मतः । ७ क. °शुध्यत्येका° । ८ ख. °मे त्वहमे° । ९ ख. ग. °रुषे द° । १० क. °नि । अदाहारभ्यमा° । ११ ग. °जसा सक्के स्ना° । १२ क. °मेषाण्डास्ना° । १३ ख. ग. °दके । न° १४ ख. ग. °धिषु सक्तुषु । धा° । १५ ङ. सप्तम्यामल° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

वसिष्ठस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः ।)

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं[1] धर्मजिज्ञासा[2] ॥ १ ॥ ज्ञात्वा चानुतिष्ठन्धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके, प्रेत्य[3] च[4] स्वर्गं लोकं समश्नुते ॥ २ ॥ श्रुतिस्मृतिविहितो धर्मः ॥ ३ ॥ तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम्[5] ॥ ४ ॥ शिष्टः पुनरकामात्मा ॥ ५ ॥ अगृह्यमाणकारणो धर्मः ॥ ६ ॥ आर्यावर्तः प्रागादर्शात्[6]प्रत्यक्कालकवनादुदक्पारियात्राद्दक्षिणेन हिमवत उत्तरेण च विन्ध्यस्य[7] ॥ ७ ॥ तस्मिन्देशे ये धर्मा ये चाऽऽचारास्ते सर्वत्र[8] प्रत्येतव्याः ॥ ८ ॥ न[9] त्वन्ये प्रतिलोमकल्प[10]धर्माणः[11] ॥ ९ ॥ एतदार्यावर्तमित्याचक्षते ॥ १० ॥ गङ्गायमुनयोरन्तरे[12]ऽप्येके ॥ ११ ॥ यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तावद्ब्रह्मवर्च[13]समित्यन्ये[14] ॥ १२ ॥ अथापि भाल्लविनो[15] निदाने[16] गाथामुदाहरन्ति ॥ १३ ॥

पश्चात्सिन्धुर्विहारिणी[17] सूर्यस्योदयनं पुरः[18] । यावत्कृष्णोऽभिधावति तावद्वै ब्रह्मवर्चसम्[19]

त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः[20] । पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशय इति १५

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान्[21]श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ १६ ॥ सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्तः[22] परिवित्तिः परिवेत्ताऽग्रेदिधिषूर्दिधिषूपतिर्वीरहा ब्रह्मोज्झ[23] इत्येनस्विनः ॥ १७ ॥ पञ्च महापातकान्याचक्षते ॥ १८ ॥ गुरुतल्पं सुरापानं भ्रूणहत्या ब्राह्मणसुवर्णापहरणं पतितसंयोगश्च[24][25] ॥ १९ ॥ ब्राह्मेण वा यौनेन वा ॥ २० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २१ ॥

संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् । याजनाध्यापनाद्यौनान्न[26][27] तु यानासना[शना]दिति २२

---

१ घ. ङ छ. °सार्थध° । २ ङ. छ. °ज्ञासां ज्ञा° । ३ ग. °त्यवावि° । ४ ख. घ. ङ. छ. च वि° । ५ ख. ग. घ. ङ. °म् । दाक्षि° । ६ क. °दर्शनात्प्रयक्कालवचना° । ७ ख. ग. °स्य ये ध° । घ. ङ. °स्य च ये ध° । ८ ख. ग. घ. ङ. छ सर्वे प्र° । ९ ख. घ छ. नह्यन्ये । १० च. °कधर्माणाम् । ग° । ११ ग. °धर्माः । ए° । १२ ख. ग. घ. ङ. °न्तराऽप्ये° । १३ क. °द्ब्रह्मावर्तमि° । १४ ख. ग. घ. ङ. छ °मिति । अ° । १५ क. °विभोनि° । १६ घ. ङ. °नो गा° । १७ च. °विधारणी १८ । ख. पुनः । ग. पुराः । छ. भुवः । १९ क. °र्चसः । त्रै° । २० क. °नाः । यजने पावने चै° । २१ ङ. °र्मानभा° । २२ ग. °दण्डः । परिवि° २३ ख. ब्रह्मम स इत्यंत एन° । ग. ब्रह्मन्न इत्येत एन° । २४ ख. ग. घ. ङ. °संप्रयो° । २५ क. ख. °योगे च ब्रा° । २६ क. °नादानान्न । २७ ख. ग. °नादन्नपानासनादपि । घ. ङ. छ. °नाद्...।

+योऽग्नीनपविध्येद्गुरुं च यः प्रतिजघ्नुयान्नास्तिको नास्तिकवृत्तिः सोमं च विक्रीणी-
यादित्युपपातकानि ॥२३॥ तिस्रो ब्राह्मणस्य भार्या वर्णानुपूर्व्येण,[1] द्वे राजन्यस्य, एकैका
वैश्यशूद्रयोः॥ २४ ॥शूद्रामप्येके, मन्त्रवर्जं तद्वत्[2]॥ २५ ॥ तथा न कुर्यात्॥ २६ ॥अतो हि
ध्रुवः कुलापकर्षः[3] प्रेत्य चास्वर्गः॥२७॥षड्विवाहाः ॥ २८॥ब्राह्मो दैव आर्षो गान्धर्वः
क्षात्रो मानुषश्चेति ॥ २९ ॥ इच्छत उदकपूर्वं[4] यां दद्यात्स ब्राह्मः ॥ ३० ॥ यज्ञतन्त्रे
वितत ऋत्विजे कर्म कुर्वते कन्यां दद्यादलंकृत्य यं दैवमित्याचक्षते ॥ ३१ ॥ गोमिथुनेन
चाऽऽर्षः ॥ ३२ ॥ सकामां कामयमानः सदृशीं यो[5] निमु(रु)ह्यात्स गान्धर्वः ॥ ३३ ॥
यां बलेन सहसा प्रमथ्य हरन्ति स क्षात्रः ॥ ३४॥ पणित्वा[6] धनक्रीतां स मानुषः ॥३५॥
तस्माद्दुहितृमतेऽधिरथं शतं देयमितीह क्रयो विज्ञायते ॥ ३६ ॥ या पत्युः क्रीता
सत्यथान्यैश्चरतीति[7] ह चातुर्मास्येषु ॥ ३७॥ अथाप्युदाहरन्ति—॥ ३८ ॥

विद्या[8] प्रनष्टा पुनरभ्युपैति[9] जातिप्रणाशे[10] त्विह सर्वनाशः ।
कुलापदेशेन[11] हयोऽपि पूज्यस्तस्मात्कुलीनां[12] स्त्रियमुद्वहन्ति[13] । इति ॥३९॥

त्रयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्तेरन्[12]॥४०॥तेषां ब्राह्मणो धर्मान्प्रब्रूयात्[14]॥४१॥तं राजा
चानुशिष्यात्[15] ॥ ४२ ॥ राजा तु धर्मेणानुशासत्षष्ठं[16] षष्ठं धनस्य हरेत् ॥ ४३ ॥ अन्यत्र
ब्राह्मणात् ॥ ४४॥ इष्टापूर्तस्य तु षष्ठमंशं[17] भजतीति ह ब्राह्मणो वेदमाढ्यं[18] करोति, ब्राह्मण
आपद उद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः[19] ॥ ४५ ॥ सोमोऽस्य राजा भवतीति ह प्रेत्य
चाऽऽभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते[20] ॥ ४६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः ॥१॥ त्रयो वर्णा द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रिय-
वैश्याः ॥२॥ तेषां मातुरग्रे[21]ऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जीबन्धने[22][23] ॥ ३ ॥

+ इत आरभ्य चातुर्मास्येष्वित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु ।

---

१ च. °पूर्वेण । २ क. °प्येकमन्त्रवर्जं तदु तथा । ३ क. °कर्षाः प्रे° । ४ क. तं । ५ क. यां न मुच्यात्स । ६ क. पाणित्वा । ७ क. °तीह चातुर्मास्ये । अ° । ८ ग. °द्या विनाशे पु° । ९ ग. °तिशाति° । १० च. °तिकुलप्र° । ११ च. निर्देशेन । १२ च. °न् । ब्रा° । १३ ख. घ. ङ. छ. °मोन्यदुब्रूया° । १४ ख. ग. तत् । १५ ख. ग. °नुतिष्ठेत् । १६ च. °ष्ठं ध° । १७ क. °शं हराति भ° । १८ च. °माढ्यं क° । १९ क. °णो रायः सो° । २० च. °ते ह विज्ञायत इति । इति वा° । २१ च. °ग्रे विज° । २२ ग. °न्धनम् । त° । २३ च. °ने । अत्रा° ।

तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ॥ ४

वेदप्रदानात्पितेत्याचार्यमाचक्षते ॥ ५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६ ॥ द्वयमु[1] वै ह[2]
पुरुषस्य[3] रेतो ब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरर्वाचीनम[4]न्य[5]द्यदूर्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा
जायते ॥ ७ ॥ यदु[7]पनयति जनन्यां[8] जनयति यत्साधू करोति ॥ ८ ॥ अथ यदर्वा-
चीनं नाभेस्तेनेहास्यौरसी प्रजा जायते[10] ॥ ९ ॥ तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानमप्रजोऽसीति
न वदन्तीति ॥ १० ॥ हारीतोऽप्युदाहरति ॥ ११ ॥

न[12] ह्य[13]स्य विद्यते कर्म किंचिदामौञ्जिबन्धनात् । वृत्त्या शूद्रसमो[14] ज्ञेयो यावद्वेदेन जायत
इति १२

अन्ये[15]त्रोदककर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥ १३ ॥

विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मां शेवधिस्तेऽहमस्मि ।
असूयकायानृजवेऽय[16]ताय न मां ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् ॥ १४
*यमेव विद्याः[17] शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्तेन द्रुह्येत्कतमच्च नाह तस्मै[18] मां ब्रूया[19] निधिपाय ब्रह्मन् ॥ १५
य आ[20]तृणत्त्यवितथेन कर्मणा बहुदुःखं कु[21]र्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
तं मन्येत पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कतमच्च नाहं[22] ॥ १६
अध्यापिता ये गुरुं नाऽऽद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत् ॥ १७
दहत्यग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म[23]पृष्टमनादृतम् । न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छ[24]क्यं मानमकुर्वत इति १८

षट् कर्माणि ब्राह्मणस्य[25] ॥ १९ ॥ स्वाध्यायाध्ययनमध्यापनं य[26]जनं
याजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति ॥ २० ॥ त्रीणि राजन्यस्य ॥ २१ ॥

---

* इत आरभ्य ब्रह्मन्नित्यन्तग्रन्थः श्रुतं तदित्यस्मात्परं विद्यते ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. ग. घ. ङ. छ °यमिह वै पु' । २ च. 'मुह वै पु' । ३ ख. घ. ङ. छ. °स्य यतो । ४ क. °रन्यदर्वा° । च. °रधस्तादवाचीनमन्यत्तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेन हैतत्प्रजाजा° । ५ ख. ग. घ. °मन्येत तद्य' । ६ ङ. छ. °न्यते तद्य° । ७ च. यद्ब्राह्मणानुपनयति, यदध्यापयति, यद्याजयति यत्साधु क° । ८ क. ग. 'ति । यत्साधुक' । ९ क. अथान्यद° । १० ग. 'ते । जनन्यां जनयति । त° । ११ ख. ग. छ. °मपूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः । अथाप्युदाहरन्ति । न' । घ. ङ. °मपूज्योऽसीति न वद-न्तीति हारीताः । अथादिरुदाहरन्ति । न° । १२ ग. न त्वस्य । १३ घ. ह्यस्मिन्विद्य° । १४ च. °मो ह्यपे या । १५ क. °न्यदेवोद° । १६ ख. ग. °वेऽव्रताय । १७ ग. विद्याच्छुचि° । १८ क. घ. ङ. °स्मै मा ब्रू° । १९ ग. ङ. °याभिधि° । २० क. ख. आतृणेत्यवि' । २१ ख. ग. कुर्वंस्त्वम् । २२ ख. ग. °हम् । अ° । २३ ख. ग. 'ह्मत्वब्दम' । घ. ङ. छ. °ह्मचष्टम' । २४ ख. ग. घ. ङ. छ. °च्छक्यमानमकुर्वतः । २५ ख. ग. घ. ङ. छ. °स्य । अध्य° । २६ च. यज्ञो ।

अध्ययनं यजनं[1] दानं च शस्त्रेण च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् ॥ २२ ॥ एतान्येव[2] त्रीणि वैश्यस्य, कृषिर्वाणिज्यं पाशुपाल्यं कुसीदं च[3] ॥ २३ ॥ एतेषां परिचर्या शूद्रस्य[4] ॥ २४ ॥ अनियता[5] वृत्तिः[6] ॥ २५ ॥ अनियतकेशवेशाः[7] सर्वेषां[8] मुक्तशिखावर्जम् ॥ २६ ॥ अजीवन्तः स्वधर्मेणानन्तरां[9] पापीयसीं[10] वृत्तिमातिष्ठेरन् ॥ २७ ॥ न तु कदाचि[11]ज्ज्यायसीम् ॥ २८ ॥ वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीवतोऽश्मलवण-[12]मणिशाणकौशेयक्षौमाजिनानि च तान्तवं[13] रक्तं सर्वं च कृतान्नं पुष्पफलमूलानि च गन्ध-रसा उदकं चौषधीनां रसः सोमश्च शस्त्रं विषं मांसं च क्षीरं च सविकारमयस्त्रपुज-तुसीसं च ॥ २९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३० ॥

सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च । त्र्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीर-
विक्रयात् । इति ३१

ग्राम्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चाऽऽरण्याः पशवो वयांसि दंष्ट्रिणश्च ॥ ३२ ॥ धान्यानां तिलानाहुः ॥ ३३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३४ ॥

भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः । कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह
मज्जति । इति ३५

कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान्विक्रीणीरन् ॥ ३६ ॥ *तस्मा[14]त्साण्डाभ्यां सनस्योताभ्यां प्राक्प्रातरा[15]शा[16]त्कर्षी स्यात् ॥ ३७ ॥ निदाघे[17]ऽपः प्रयच्छेत्[18] ॥ ३८ ॥

नातिपीड[19]यल्लाँङ्गलं प्रवीरवत्सुशेवं सोमपित्सरु तदुद्वपति गामवि[20] चाजानश्वा-नश्वतरखरोष्ट्रांश्च प्रफर्व्यं च पीवरीं प्रस्थावद्रथवाहनमिति ॥ ३९ ॥

लाङ्गलं प्रवीरवद्वीरव[21]त्सुमनुष्यवदनडु[22]द्वत्सुशेवं कल्याणनासिकं कल्याणी ह्यस्य नासिका नासिकयोद्वपति दूरेऽपविध्यति, सोमपित्सरु सोमो ह्यस्य प्राप्नोति, तत्सरु तदुद्वपति, गां चाविं चाजानश्वानश्वतरखरोष्ट्रांश्च प्रफर्व्यं च पीवरीं दर्शनीयां कल्याणीं च प्रथमयुवतीम् ॥ ४० ॥ कथं हि लाङ्गलमुद्वपेदन्यत्र धान्यविक्रयात् ॥ ४१ ॥

---

* इत आरभ्य लाङ्गलमुद्वपेदित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

---

१ च. यज्ञो । २ च. °व वै° । ३ च. ते । ४ च. °स्य नि° । ५ क. ख. °ता च वृ° । ६ क. च. °त्तिः । नि° । ७ च. °वेषाः सर्वे या मुक्तकेशाः शि° । ८ क °वें चामुक्तकेशः (शाः) शि° । ९ ख. °णान्यतरां । ग. °णान्य-तरामपा° । १० च. यवीयसीम् । ११ ग. °चित्पापीय° । १२ ख. ग. °मपण्यं पाषाणकौपक्षौ° । छ. °मपा-प्यपाषाणक्षौ° । १३ ख. घ. ङ. छ. °न्तवस्य र° । १४ क. °स्माभाण्डारयामनं स्फोतास्यां प्रा° । ख. °स्मादाभ्यां मन° । च. °स्मात्सण्डाभ्यामनस्यूता° । छ. °स्मात्षाढ्भ्यां । १५ ङ. °राशौ केशी स्या° । १६ ख. छ. °शाकेशीस्या° । १७ क. ख. घ. ङ. छ °घे यः प्रयच्छेत ना° । १८ च. °त् । लाङ्गलं पवी° । १९ ख. घ. ङ. छ. °डनलाङ्ग° । २० च. °विं प्रफ° । २१ क. °वन्मनु° । २२ क. °द्वन्मुखेकल्याण° ।

रसा रसैर्[1]महतो हीनतो वा[2] निमातव्या न त्वेव लवणं रसैः ॥ ४२ ॥ तिल-तण्डुलपक्वान्नं विद्या[3] मनुष्याश्च विहिताः परिवर्तकेन ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणराजन्यौ वार्धुषान्नं[4] नाद्याताम् ॥ ४४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४५ ॥

समर्घं[5] धान्यमुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति। स वै वार्धुषिकी नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितैः[6]

ब्रह्महत्यां च वृद्धिं च तुलया समतोलयत्। अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्धुषिः[7] समकम्पत।

इति ४६

कामं वा परिलुप्तकृत्याय[8] पापीयसे दद्याताम् ॥ ४७ ॥ द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यम् ॥ ४८ ॥ धान्येनैव रसा व्याख्याताः ॥ ४९ ॥ पुष्पमूलफलानि च ॥ ५० ॥ तुलाधृतमष्टगुणम् ॥ ५१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति* ॥ ५२ ॥

राजानुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत्[11]। पुना राजाऽभिषेकेण द्रव्यवृद्धिं[12] च वर्जयेत्

द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं स्मृतम्। मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः

वसिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वार्धुषिके शृणु। पञ्च माषास्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयते।

इति ५५

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः।)

अश्रोत्रिया[13] अननुवाक्या अनग्नयो वा शूद्रसधर्माणो भवन्ति+ ॥ १ ॥ मानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ २ ॥

योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम्। स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ३

नानृग्ब्राह्मणो भवति न वणिङ्न कुशीलवः[14]। न शूद्रप्रेषणं कुर्वन्न स्तेनो न चिकित्सकः ४

अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः। तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चोरभक्तप्रदो हि सः ५

चत्वारोऽपि त्रयो वाऽपि[15] यद्ब्रूयुर्वेदपारगाः। स धर्म इति विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ६

---

* च. पुस्तके ग्रन्थव्यत्यासो वर्तते। + इत उत्तरं 'नानृग्ब्राह्मणो भवति' इत्यधिकं क.ग. घ. ङ. पुस्तकेषु।

---

१ ख. ग. घ. ङ. छ. रसैः समतो हान°। २ क. मा। ३ ख. ग. ङ. छ. °धान्मनु°। ४ क. घ. °र्धुषी न दद्या°। ख. °र्धुषान्नं नाद°। ५ च. °समर्घं धनमु°। छ. समार्घं। ६ ख. घ. ङ. छ. °तः। वार्धुषिन्तारं तु°। ग. °तः। वृद्धिं च भ्रूणहत्यां च तु°। ७ ख. घ. ङ. छ. °र्धुषिर्न व्यक°। ग. °र्धुषिर्न्यकम्पपात इ इ°। ८ क. °स्थाल्पायुः पा°। ९ ग. घ व. °धात्। द्वि°। १० च. °जातुमृत°। क. °जानमृत°। ११ क. विभा पये°। १२ क. °व्यमूलं तु वर्धते। द्वि°। च. °व्यमूलं च वर्तते। व°। १३ ख. घ. ङ. यान°। ग. °यानुवाका अ°। १४ ख. घ. ङ छ. कुशीदल°। ग. कुशीदजीवि। १५ च. °पि यं ब्रूयु°।

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं[1] न विद्यते ७
यद्वदन्ति[2] तमोमूढा मूर्खा धर्ममतन्द्रितम् । तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄनधिगच्छति[3] ८
श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः । अश्रोत्रियाय दत्तं हि पितॄन्नैति[4] न देवताः
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बहुश्रुतः । बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे[5] व्यतिक्रमः १०
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते
यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः १२
विद्वद्भोज्यान्यविद्वांसो[6] येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते[7] । तान्यनावृष्टिमृच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ।
इति १३

अप्रज्ञायमानं वित्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेदधिगन्त्रे षष्ठमंशं प्रदाय ॥ १४ ॥ ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत्षट्कर्मसु वर्तमानो न राजा हरेत् ॥ १५ ॥ आततायिनं हत्वा नात्र प्राणच्छेत्तुः किंचित्किल्बिषमाहुः ॥ १६ ॥ षड्विधा ह्याततायिनः ॥ १७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १८ ॥

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः १९
आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् । जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत्
स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् । न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तं मृत्युमृ-
च्छति २१

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवांश्चतुर्मेधा[8] वाजसनेयी षडङ्गविद्ब्रह्मदेयानुसंतानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगो मन्त्रब्राह्मणविद्यः[9] स्वधर्मानधीते यस्य दशपुरुषं मातृपितृवंशः श्रोत्रियो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चैते पङ्क्तिपावना भवन्ति ॥ २२ ॥

चातुर्वैद्यं विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः । आश्रमस्थास्त्रयो मुख्याः परिषत्स्याद्दशावरा[10]

उपनीय तु यः कृत्स्नं[11] वेदमध्यापयेत्स आचार्यः ॥२४॥ यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायो यश्च वेदाङ्गानि ॥ २४ ॥ आत्मत्राणे वर्णसंकरे[12] वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् ॥ २६ ॥ क्षत्रियस्य तु तन्नित्यमेव रक्षणाधिकारात्[13] ॥ २७ ॥ प्राग्वोदग्वाऽऽसीनः प्रक्षाल्य पादौ पाणी चाऽऽमणिबन्धनात् ॥२८॥ अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मं तीर्थं तेन त्रिराचामेदशब्दवद्भिः(दोष्ठावद्भिः) परिमृज्यात् ॥ २९ ॥ खान्यद्भिः संस्पृशेत्

१ ख. घ. ङ, छ. पर्षत्त्वं नैव वि॰। २ ख. घ. ङ. छ. ॰दन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममताद्विदः । त॰। ३ ख. ग घ. ङ. ॰द्वक्तॄष्वनुग॰। ४ ख. ग. घ. ङ. दत्तानि तृप्तिं नाऽऽयान्ति दे॰ । ५ ख. घ. ङ. छ. मूर्खे। ६ ख ग- घ. ङ. छ. ॰ज्यानि चान्नानि मूर्खा रा॰। ७ ख. घ. ङ. छ. ॰ते । तदन्नं नाशमायाति महच्चापि भयं भवेत् । अ॰ । ८ च. ॰र्णश्चतुर्मे॰ । ९ ख. घ. ङ. ॰विद्य वि॰ । ग. ॰विद्योवि॰ । १० च. पर्षदेषा दशा॰। ११ ख. घ. ङ. छ. शिष्यं । १२ ग. ॰संस्कारे । च. संवर्गे ब्रा॰। १३ क. ॰रणा॰।

॥३०॥मूर्धन्यपो निनयेत् ॥ ३१ ॥ सव्ये च पाणौ, व्रजंस्तिष्ठञ्शयानः प्रणतो वा नाऽऽचामेत् ॥ ३२ ॥ हृदयंगमाभिरद्भिरबुद्बुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः ॥ ३३ ॥ वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिस्तु स्त्रीशूद्रं स्पृष्टाभिरेव च ॥ ३४ ॥ पुत्रदारादयोऽपि गोस्तर्पणाः स्युः ॥ ३५ ॥ न वर्णगन्धरसदुष्टाभिर्याश्च स्युरशुभागमाः ॥ ३६ ॥ न मुख्या विप्रुष उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गश्लिष्टाः ॥ ३७ ॥ सुप्त्वा भुक्त्वा पीत्वा क्षुत्वा रुदित्वा स्नात्वा चाऽऽचान्तः पुनराचामेत् ॥ ३८ ॥ वासश्च परिधायौष्ठौ च संस्पृश्य यत्रालोमकौ न श्मश्रुगतो लेपः ॥ ३९ ॥

दन्तवद्दन्तसक्तेषु यच्चा[प्य]न्तर्मुखे भवेत् । आचान्तस्यावशिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः

परानथाऽऽचामयतः पादौ या विप्रुषो गताः । *भूम्यांस्तास्तु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत् ४१

+प्रचरन्नभ्यवहार्येषूच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् । भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत्पुनः
यद्यन्मीमांस्यं स्यात्तत्तदद्भिः संस्पृशेत् ॥ ४३ ॥

श्वहताश्च मृगा वन्याः पातितं च खगैः फलम् । बालैरनु[11]परिक्रान्तं स्त्री[12]भिराचरितं च यत्
प्रसारितं च यत्पण्यं ये दोषाः स्त्रीमुखेषु च । मशकैर्मक्षिकाभिश्च निलीयेनो(यैवो)पहन्यते
क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां[13] तृप्तिकराश्च याः । परिसंख्याय तान्सर्वाञ्शुचीनाह प्रजापतिः । इति ४६

लेपगन्धा[14]पकर्षणे[15] शौचममेध्यलिप्तस्याद्भिर्मृदा च ॥ ४७ ॥ तैजसमृन्मयदारवतान्तवानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि ॥ ४८ ॥ तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थ्नां रज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छौचम् ॥ ४९ ॥ गोवालैः फल[16]मयानां गौरसर्षपकल्केन क्षौमजानाम् ॥ ५० ॥ भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनोल्लेखनैर्यथास्था[17]नं दोषविशेषात्प्रायत्यमुपैति ॥ ५१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५२ ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके–"ताभिर्नोच्छिष्टतां यान्ति भूम्यास्तास्तु समाः स्मृताः" इति ।
+चरन्नभ्यवहारेष्विति पाठश्च. पुस्तके ।

---

१ च. °ताभिः । स्त्री° । २ ख. ग. घ. ङ. °शूद्रौ स्पृ° । ३ क. च प्रदरादपियोग्यास्तर्प्याणास्युः । घ. च । प्रदरादपि यागोस्तर्पणसमर्थाः स्युः । ४ ख. ग °त्रद्वारापियागास्तर्पणानि स्युः । ५ ख. °इस्पृष्टाः । ६ ख. ग. घ. °त्वा स्ना° । ७ घ. ङ. छ. °म्यातास्तास° । ८ छ. समा ज्ञेयास्ता° । ९ ख. निधाय । १० छ. °त् । शुनाऽऽहृता मृ° । ११ ख. ग. °पविद्धान्तः स्त्री° । १२ क. °लीनिर्नोप° । ग. लीनोनोप° । घ. °लीनैर्नोप° । १३ ख. ग. छ. °वां प्रीतिक° । १४ क. °न्धानुक° । १५ ख. ग. घ. ङ. °र्षणं शौ° । १६ ख. ग. °लचमसानां । १७ ख. ग. घ. °स्थाने दो° ।

खननाद्दहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणादपि । चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाच्चोपलेपनात् ।
इति ५४

रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति । भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति
मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्रुशोणितैः । संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृन्मयम् ५५
अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति । विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन
शुध्यति ५६

अद्भिरेव काञ्चनं पूयते, तथा राजतम् ॥५७॥ अङ्गुलिकनिष्ठिकामूले दैवं तीर्थम् ॥५८॥ अङ्गुल्यग्रे मानुषम् ॥५९॥ पाणिमध्य आग्नेयम् ॥६०॥ प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पित्र्यम् ॥६१॥ रोचत इति सायं प्रातरग्नीन्य(न)भिपूजयेत् ॥६२॥ स्वदितमिति पित्र्येषु ॥६३॥ संपन्नमित्याभ्युदयिकेषु ॥६४॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः ।)

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च ॥ १ ॥

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत,
इति निगमो भवति २

गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्त्रिष्टुभा राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो विज्ञायते॥ ३ ॥

सर्वेषां सत्यमक्रोधो दानमहिंसा प्रजननं च ॥ ४ ॥ पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ॥५॥

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ६
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्यागे वधोऽवधः ७

अथापि ब्राह्मणाय वा राजन्याय वाऽभ्यागताय वा महोक्षं वा महाजं वा पचेदेवमस्याऽऽतिथ्यं कुर्वन्तीति ॥ ८ ॥ उदकक्रियामशौचं च द्विवर्षात्प्रभृति मृत

---

१ घ. °स्यं पुनः पाकेन मृन्मयम् । म° । २ ख. घ. ङ. छ. °पाकान्महीमय° । ३ घ. ङ. छ. पूयेत् । त° । ४ ख. ग. रोचन्त इ° । ५ ख. ग. घ. ङ च. छ. °रशनान्य° । ६ च. °केष्वाभ्युदयिकेष्विति । इ° । ७ ख. ग घ. ङ. °ते । त्रिष्वेव निवासः स्यात्सर्वे° । ८ च. °जायामप्येव पशुं हिंस्यादिति मानवम् । म° । ९ क. घ. ङ. छ. °होक्षाणं वा म° । १० क. वा यजेदे° । ११ च. °मस्मा आदि° । १२ क. च. °ति । द° ।

उभयं कुर्यात् ॥ ९ ॥ दन्तजननादित्येके ॥ १० ॥ शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्ष-[1]माणा अपो[2]ऽभ्यवयन्ति[3] ॥ ११ ॥ सव्येतराभ्यां[4] पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति[5] ॥ १२ ॥ अयुग्मा दक्षिणामुखाः ॥ १३ ॥ पितॄणां वा एषा दिक्, या दक्षिणा ॥ १४ ॥ गृहान्व्रजित्वा[6] प्रस्तारे त्र्यहमनश्नन्त आसीरन् ॥ १५ ॥ अशक्तौ क्रीतोत्पन्नेन वर्ते-रन्दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते[7] ॥ १६ ॥ मरणात्प्रभृति दिवसगणना, सपिण्डता[8] तु सप्तपुरुषं विज्ञायते ॥ १७ ॥ अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञा-यते ॥१८॥ प्रत्तानामितरे कुर्वीरंस्तांश्च(?) तेषां जननेऽप्येवमेव[9][10] निपुणां शुद्धिमिच्छता, मातापित्रो[11]र्बीजनिमित्तत्वात् ॥ १९ ॥ अथाप्युदाहरति ॥ २० ॥

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति । रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते, इति २१

*तच्चेदन्तः पुनरापतेच्छेषेण शुध्येरन् ॥ २२ ॥ रात्रिशेषे द्वाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपो[12] विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ २३ ॥ अत्राप्युदाहरन्ति ॥ २४ ॥

आशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वाऽपि भुक्तवान् । स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु[13] जायते । इति २५

अनिर्दशाहे[14] पक्वान्नं[15] नियोगाद्यस्तु भुक्तवान् । कृमिर्भूत्वा स देहान्ते[16] तां[17] विष्ठामुपजीवति २६

द्वादश मासान्द्वादशार्धमासान्वाऽनश्नन्संहितां[18]मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ २७ ॥ ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमाशौचं, सद्यः शौचमिति गौतमः ॥ २८ ॥ देशान्तरस्थे प्रेत ऊर्ध्वं दशाहाच्छ्रुत्वैकरात्रमाशौचम् ॥ २९ ॥ आहिता-ग्निश्चेत्प्रवसन्म्रियेत पुनः संस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति गौतमः ॥ ३० ॥ यूपचि-तिश्मशानरजस्वलासूतिकाशुचीं[19]श्चानुपस्पृश्य सशिरा अभ्युपेयादप इति[20] ॥ ३१ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

---

* इत आरभ्य तिसृभिरित्यन्तग्रन्थः ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु न विद्यते ।

---

१ ख. ग. घ. च. छ. °वेक्षमा° । २ क. °पो नय° । ३ ख. ग. ङ. छ. °न्ति । ततस्तत्रस्था एव । सं° । ४ क. सव्योक्षरा° । ख. ग. ङ. छ. सव्योत्तरा° । ५ च. कुर्वीरन्नयु° । ६ क. °त्वाऽधः प्रस्तारे । ख. ग. घ. ङ. छ. °त्वा स्वस्ता° ।। ७ च. °ते । सपिण्डत्वं साप्त° । ८ च. °ते । प्रत्तानां । ९ क. च. °वं वि° । १० च. °व स्यात्रिपु° । ११ क. च. °त्रोर्वा तान्निमित्तत्वान्मातुरित्येके । अ° । १२ च. राजन्यः । १३ च. °ग्योन्यां च आ° । १४ क. अन्तर्दशाहे परराज्ञे नि° । १५ च. परान्नं नियोगात्कृपयान्द्विजः । कृ° । १६ च. °न्ते तां विष्ठां समुपाश्नुत इति । १७ क. तद्विष्ठामु° । १८ क. च. °ताध्ययनम° । १९ च. °शुचींश्च स्पृष्ट्वा सशिरस्कोऽभ्यु° । २० च. इत्यप इति ।

(अथ पञ्चमोऽध्यायः।)

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना ॥ १ ॥ अनग्निकाऽनुदक्या वा अनृतामिति विज्ञायते ॥ २ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३ ॥

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने। पुत्रश्च स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ४

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ॥ ५ ॥

मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ६

त्रिरात्रं रजस्वलाऽशुचिर्भवति, सा नाञ्ज्यान्नाभ्यञ्ज्यान्नाप्सु स्नायात्, अधः शयीत, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं सृजेत्, न दन्तान्धावयेत्, न मांसमश्नीयात्, न ग्रहान्निरीक्षेत, न हसेन्न किंचिदाचरेत्, अखर्वेण पात्रेण पिबेत्, अञ्जलिना वा पिबेत्, लोहितायसेन वा ॥ ७ ॥

विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मगृहीतो महत्तमाधर्मसंबद्धोऽहमित्येवमात्मानममन्यत, तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन्, भ्रूणहन्भ्रूणहन्भ्रूणहन्निति, स स्त्रिय उपाधावत्, अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं प्रतिगृह्णीतेति गत्वैवमुवाच, ता अब्रुवन्, किं नोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति, ता अब्रुवनृतौ प्रजां विन्दामहा इति, काममा विजनितोः संभवाम इति,* तथेति ताः प्रतिजगृहुस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः॥ ८ ॥ सैषा भ्रूणहत्या मासि मास्याविर्भवति ॥ ९ ॥ तस्माद्रजस्वलान्नं नाश्नीयात् ॥ १० ॥ अतश्च भ्रूणहत्याया एवैषा रूपं प्रतिमुच्याऽऽस्ते कञ्चुकमिव ॥ ११ ॥ तदाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १२ ॥ अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यम्। तद्धि स्त्रिया अन्नमिति ॥ १३ ॥ तस्मात्तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते ॥ १४ ॥ आचारायाश्च योषित इति सेयमुपयाति ॥ १५ ॥

---

* इत उत्तरमधिकं " यथेच्छयाऽऽप्रसवकालात्पुरुषेण सह मैथुनभावेन संभवाम इति एषोऽस्माकं वरस्तथेन्द्रेणोक्तास्ताः प्रतिजगृहुरिति " ख. ग. घ. ङ. पुस्तकेषु।

---

१ ख. ग. °भिरनु। घ. ङ. छ. °ग्निनमनु । २ च. अमृत° । ३ क. ख. ग. पुत्राश्च । ४ क. ख. घ. ङ. च. स्थविरे। ५ क. उक्तप्रा । च. उक्तं प्रायश्चित्तं र°। ६ घ. छ. °श्चित्तं र° । ७ च. °त् । नधावेदख° । ख. ग. घ. छ. °त् । न खर्वेण पिबेन्नाञ्जलिना वा न लो° । ८ ख. ग. °प्मना गृहीतोऽमन्यत इति । तं। ९ च भ्रूणहत्यायै । १० क. च. °ति ता अ°। ११ च भूयादि° । १२ ख. ग विजानीमोऽलं भ°। १३ क. च °लाया अन्नं। १४ क. च. °त् । भ्रू° १५ ख. ग. °वैतद्रूपं। १६ क. च. °स्ते । त° । १७ च °त्तस्यै च तत्र च बीभत्सन्ते मेयमुपागादिति । उ° । छ. °त्तस्य तत्र न वा भर्त्सन्ते । १८ क. °त्र च बीभत्स्यन्ते मेधउपागादिति । उद° । १९ छ योऽधिक....मेधमु° ।

उदक्यास्त्वासते येषां[1] ये च केचिदनग्नयः[2]। कुलं चाश्रोत्रियं येषां सर्वे ते[3] शूद्रधर्मिण
इति ॥ १६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः।

आचारः[4] परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः। हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति
नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणाः। हीनाचारमितो[5] भ्रष्टं तारयन्ति कथंचन

आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः।
छन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः[6] ॥ ३
*आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गास्त्वखिलाः सयज्ञाः।
कां प्रीतिमुत्पादयितुं समर्था अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥ ४
नैनं छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम्[7]।
द्वेप्य(अ)क्षरे सम्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम्[8] ॥ ५

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः। दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च
आचारात्फलते धर्ममाचारात्फलते[9] धनम्। आचाराच्छ्रियमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्ष-
णम् ७
सर्वलक्षणहीनोऽपि[10] यः सदाचारवान्नरः। श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ८

आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः।
वाग्बुद्धिकार्याणि[11] तपस्तथैव धनायुषी गुप्ततमे तु कार्ये ॥

उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः। रात्रौ[12] कुर्याद्दक्षिणास्य एवं ह्यायुर्न हीयते[13] १०

---

* इत आरभ्य यथावदिष्टमित्यन्तग्रन्थो न विद्यते घ. ङ. छ. पुस्तकेषु।

---

१ ख. ग. तेषां। २ ख. ग. घ. ङ. °यः। गृहस्थाः श्रोत्रिया ये°। ३ च. °ति। सर्वे ते शूद्रधर्मिणं इति। इति प°। ४ क. °रः प्रथमो। ५ ग. °चाराश्रितं भ्र°। ६ ख. ग. सपक्षाः। ७ ख. ग. °म्। तत्राक्षरे। ८ क. °था इषद्वाः। दु°। च. °था इषेऽद्वाः। दु°। ९ ख घ. छ. °चारः फल°। १० क. °पि स-मुदा°। ११ ख. ग. घ. छ. °द्बिवीर्या°। १२ क. °त्रौ दक्षिणामुखः कुर्यादेवं। च °त्रौ तु दक्षिणा कुर्यादेवं १३ क. रिष्यते। ग. रिच्यते। च. रिष्यति।

प्रत्यग्निं प्रति सूर्यं च प्रति गां प्रति च द्विजम् । प्रति सोमोदकं संध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः
न नद्यां मेहनं[2] कार्यं न भस्मनि न गोमये। न वा कुष्टे[3] न मार्गे च नोप्ते क्षेत्रे न शाड्वले १२
छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः । यथासुखमुखः कुर्यात्प्राणबाधाभयेषु च
उद्धृताभिरद्भिः कार्यं कुर्यात्स्नानमनुद्धृताभिरपि ॥ १४ ॥
आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात्ससिकतां[6] तथा । अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषकस्थले
कृतशौचावशिष्टा च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥ १५

एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके । पैश्वापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम्
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश । द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः
अनड्वान्ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः । भुञ्जाना एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिर-
नश्नताम्* १९

योगस्तपो दमो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् । विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम्
ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः।
प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ २१

नास्तिकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः। चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः
दीर्घवैरमसूया च असत्यं ब्रह्मदूषणम्। पैशुन्यं निर्दयत्वं च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् २३
किंचिद्वेदमयं पात्रं किंचित्पात्रं तपोमयम्। पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे २४
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः। जुह्वन्वाऽपि जपन्वाऽपि गतिमूर्ध्वां न
विन्दति २५

शूद्रान्नेनोदरस्थेन[15] यः कश्चिन्म्रियते द्विजः। स भवेत्सूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले

* इत उत्तरमेतद्वचनमधिकं ख. ग. पुस्तकयोः—"तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च। इज्याध्ययनधर्मेषु यो नाऽऽसक्तः स निष्क्रियः" इति।

१ घ. छ. चैव। २ च. °नं कुर्यान्न पथि न च भस्मनि। न गोमये न कृष्टे नोप्ते न शाड्वलोपजीव्यच्छायासु। छा°। ३ क. °ष्टे नोप्ते न शाड्वलोपजीव्यच्छायासु। छा°। ४ ख. ग. घ. छ. °बाधभ°। ५ ग. °र्यान्न स्नान°। ६ क. ख. छ. °कतात°। च °कनां तु या। अ°। ७ क. ख ग. मूषिक°। ८ च. उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम्। प°। ९ च. पञ्च पादे द°। १० घ. छ. मुनेर्भुक्तं। ११ च. अश्नन्त। १२ च. °म्। व्रतेषु नियमेषु चेज्याध्ययनधर्मेषु। यो°। १३ ख. ग. °म् सर्वत्रदा°। १४ ख. ग. छ. असूयकः। १५ च. °न यदि कश्चिन्मृतो द्वि°।

शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति। यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गार्हको भवेत् २७

स्वाध्यायोपेतं योनिमन्तं प्रशान्तं वैतानस्थं पापभीरुं बहुज्ञम्।
स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः॥ २८

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु। विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाश्च ते २९
एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमश्वं महीं तिलान्। अविद्वान्प्रतिगृह्णानो भस्मी भवति दारुवत्

नाङ्गनखवादनं कुर्यान्नखैश्च भोजनादौ॥ ३१॥ न चापोऽञ्जलिना पिबेत्॥ ३२॥ न पादेन पाणिना वा जलमभिहन्यान्न जलेन जलम्॥ ३३॥ नेष्टकाभिः फलानि पातयेत्॥ ३४॥ न फलेन फलं न कल्को न कुहको भवेत्॥ ३५॥ न म्लेच्छभाषां शिक्षेत्॥ ३६॥ अथाप्युदाहरति॥ ३७॥

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत्। न चाङ्गचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ३८
पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिबृंहणः। ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ३९
यं न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम्*। न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित्स ब्राह्मण इति ४०

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारी(रि)गृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः॥१॥ तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान्वाऽविशीर्णब्रह्मचर्यो यमिच्छेत्तमावसेत्॥ २॥ ब्रह्मचार्याचार्यं परिचरेत्॥ ३॥ आ शरीरविमोक्षात्॥ ४॥ आचार्ये प्रमीतेऽग्निं परिचरेत्॥ ५॥ विज्ञायते हि तवाग्निराचार्य इति॥ ६॥ संयतवाक्चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमाचरेत्॥ ७॥ गुर्वधीनो जटी(टि)लः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनुगच्छेत्॥ ८॥ आसीनं च तिष्ठञ्शयानं चाऽऽसीन उपासीत॥ ९॥ आहूताध्यायी सर्वं लब्धं निवेद्य तदनुज्ञया

---

* एतदनन्तरं सकलादर्शपुस्तकेषु "न श्रुतं न च ह्यमृतम्" इति वाक्यमधिकम्।

---

१ च. °र्गारुहो भ°। २ क. ख. °ध्यायाढ्यं योनिमित्रं प्र°। ३ ख. ग. चैतन्यस्थं। ४ ख. ग. स्त्रीयुक्तान्नं धा°। ५ क. जातं। च छ. क्रान्तं। ६ च. °ल्यान्न च पा°। ७ ख. ग. घ. छ. नाङ्गनखं वादित्रं कुर्यान्न चा°; ८ ख. ग °न न पाणिना वा राजानम्। ९ ख. ग. नल्कपुटको। १० च. न च वागङ्गचपल इ°। ११ क. र्योऽध्याय°। ख. ग. घ छ °र्योऽपानिक्षेप्तुमा°। १२ क. च °ब्रह्मचर्यो। १३ घ. विक्षेपात्। आ°। १४ च. मोक्षणात्। आ°। १५ च. °र्ये च प्रेतेऽग्निं। १६ च. °गच्छमासीनं चेत्तिष्ठन्श°। १७ ख. ग. घ. °नं चानुतिष्ठेत्शया°। १८ ग. घ. छ. उपवसेत्। १९ ख. ग. घ. सर्वभैक्ष्यं नि°।

भुञ्जीत ॥ १० ॥ खट्वाशयनदन्त[1]प्रक्षालनाञ्जना[2]भ्यञ्जनोपानच्छत्रवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत[3] ॥ ११ ॥ त्रिःकृत्वोऽभ्युपेयादपोऽभ्युपेयादप इति ॥ १२ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणाऽनुज्ञातः स्नात्वाऽसमाना[4]र्षामस्पृष्टमै[5]थुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत ॥ १ ॥ [न]पञ्चमीं मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः ॥२॥ वैवाह्यमग्निमिन्धीत[6] ॥ ३ ॥ सायमागतमतिथिं ना[7]वरुन्ध्यात् ॥ ४ ॥ नास्यानश्नन्गृहे वसेत् ॥ ५ ॥

यस्य नाश्नाति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः । सुकृतं तस्य यत्किंचित्सर्वमादाय गच्छति ६

एकरात्रं तु निवसन्नतिथि[8]र्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते

नैकग्रामीण[9]मतिथिं विप्रं सांगतिकं तथा[10] । काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्नन्गृहे वसेत्

श्रद्धाशीलोऽस्पृहयालुरलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः स्यात् ॥ ९ ॥ अलं च सोम[11]पानाय नासोमयाजी स्यात् ॥ १० ॥ युक्तः स्वाध्याये प्रजनने यज्ञे च ॥ ११ ॥ गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सूनृतानसूया[12]भिर्मानयेत् ॥ १२ ॥ यथाशक्ति चान्नेन सर्व[13]भूतानि ॥ १३ ॥

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः । चतुर्णामाश्रमाणां तु गृहस्थस्तु विशिष्यते १४

यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् । एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् १५

यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः । एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षवः[14]

नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी ।

ऋतौ च गच्छन्विधिवच्च जुह्वन्न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात्[15] । इति । १७

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

---

१ च. °न्तधानप्र° । २ ख. ग. °नाभ्यञ्जनव° । ३ क °त । त्रिरह्नोऽभ्युपेयादपो° । च °त । त्रिराह्नेऽभ्युपेयादमइत्यपइ° । ४ च. नार्षेयाम° । ५ च. °थुनामवरवय° । ६ ख. ग. °मिन्ध्यात् । सा° । ७ च. ना । ८ ख. हि तिथिर्यस्मा° । ९ ग. स्थितिर्यस्मा° । १० च. °णअतिथिर्विप्रः साङ्गतिकस्तथा । ११ च. सोमाय नासोमयाजी यु° । १२ च. °भिर्महये° । १३ च. सर्वाणि भूः । १४ ग. च. भिक्षुकाः । १५ ख. ग. च. °काद्ब्रह्मलोकादिति ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थो जटिलश्चीराजिनवासा[1] ग्रामं च न प्रविशेत् ॥ १ ॥ न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ॥ २ ॥ अकृष्टं मूलफलं संचिन्वीत, ऊर्ध्वरेताः क्षमाशयः ॥ ३ ॥ मूलफलभैक्षेणाऽऽश्रमागतमतिथिमभ्यर्चयेत् ॥४॥ दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् ॥ ५ ॥ त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत्[2] ॥ ६ ॥ श्रावणकेनाग्निमाधायाऽऽहिताग्निः[3] स्याद्वृक्षमूलिकः ॥ ७ ॥ ऊर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः ॥ ८ ॥ दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः स गच्छेत्स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥ ९ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ दशमोऽध्यायः।)

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत ॥१॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २ ॥
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनिः[5]। तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ३
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यस्तु[6] निवर्तते[7]। हन्ति जातानजातांश्च द्रव्याणि प्रतिगृह्य च ४
संन्यसेत्सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत्। वेदसंन्यसनाच्छूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत् ५
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः। उपवासात्परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते ६
मुण्डोऽममो[9]ऽपरिग्रहः सप्तागाराण्यसंकल्पितानि चरेद्[10]भैक्ष्यं(क्षं) विधूमे सन्नमुसले॥७॥ एकशाटीपरिवृतो[11]ऽजिनेन वा गोप्रलूनैस्तृणै[12]र्वेष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्यां वसतिं वसेत्, ग्रामान्ते देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ॥ ८ ॥ अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां संदर्शने विहरेत्[13] ॥ ९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति— ॥ १० ॥

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य।
अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य, इति॥ ११

अव्यक्तलिङ्गो व्यक्ताचारः, अनुन्मत्त उन्मत्तवेषः ॥ १२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति॥ १३ ॥—

---

१ च. °वासी प्रा°। २ च. °दकोपस्पर्शी। श्रामण°। ३ छ. °वणिके°। ४ च. °मूलनिकेतन उ°। ५ ख. ग. घ. द्विजः। ६ ग. यस्त्ववि व°। ७ ख. छ. विवर्तते। ८ ख. ग. घ. °श्च प्रतिगृह्णाति यस्य च। ९ ख. ग. °मनदरर°। १० च. रेद्भिक्षाम्। वि°। ११ च. °रिहितो°। १२ च. °णैरवस्तृत°। १३ च. विचरेत्।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चापि लोकग्रहणे रतस्य ।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥ १४

न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया[1] । अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हि-
चित् १५

अलाभे न विषादी स्याल्लाभश्चैनं[2] न हर्षयेत् । प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनि-
र्गतः[3] १६

न कुट्यां नोदके सङ्गो न चैले न त्रिपुष्करे । नागारे नाऽऽसने नान्ने[4] यस्य वै मोक्षवित्तमः[5] ।
इति १७

ब्राह्मणकुले[6] वा यल्लभेत तद्भुञ्जीत, सायं प्रातर्मधुमांसपरिवर्जम्[7] ॥ १८ ॥ यतीन्सा-
धून्वा गृहस्थान्सायं प्रातश्च तृप्येत्[8] ॥ १९ ॥ ग्रामे वा वसेत्[9] ॥ २० ॥ अजिह्मोऽशर-
णोऽसंकुसुको[10] न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत केनचित् ॥ २१ ॥ उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रह-
परिहारेण ॥ २२ ॥ पैशुन्यमत्सराभिमानाहंकाराश्रद्धानार्जवात्मस्तवपरगर्हादम्भलोभ-
मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्म इष्टः ॥ २३ ॥ यज्ञोपवीत्युदककमण्डलुहस्तः
शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नवर्जी न हीयते ब्रह्मलोकाद्[11] ब्रह्मलोकादिति ॥ २४ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

---

[12][13]षडर्हा भवन्ति, ऋत्विग्विवाह्यराजा(ज)पितृव्यस्नातकमातुलाश्च ॥ १ ॥ वैश्व-
देवस्य सिद्धस्य सायं प्रातर्गृह्याग्नौ जुहुयात् ॥ २ ॥ गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ३ ॥
श्रोत्रियायाऽऽगताय[14] भागं दत्त्वा ब्रह्मचारिणे वाऽनन्तरं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥
ततोऽतिथिं भोजयेत्[15], श्रेयांसं श्रेयांसमानुपूर्व्येण, स्वगृह्याणां कुमार[16]बालवृ-
द्धतरुणप्रभृतीं[17]स्ततोऽपरान्गृह्यान् ॥ ५ ॥ श्वचण्डालपतितवायसेभ्यो भूमौ निर्वपेत् ॥ ६ ॥

---

१ च. 'या । नानु॰ । २ ग. ॰ल्लाभे चैव न । च. 'ल्लाभे नैव च ह' । ३ च. ॰द्विवर्जितः । ४ घ. छ. 'न्ने यः स वै॰ । ५ च. ॰वित्तु स इ॰ । ६ च. 'ले यावल्ल॰ । ७ ख. ॰ससर्पिःप॰ । ग. ॰ससर्पिर्वर्जं॰ । ८ च. ॰म् । न च तृ॰ । ९ क. ॰हस्थः प्राप्तेन च तृ॰ । ख. ॰हस्थः प्रीतेन च तृ॰ । १० क. ॰ह्मोऽशठोऽशरणोऽ-शुको । च. ह्मोऽशंठोऽशरणोऽवसंकुतुको । ११ क. ख. ॰कात् ॥ २४ ॥ १२ ख. ग. षट्कर्मा गृह॰ । १३ च ॰डर्घार्हा । १४ ख. ग. ॰याग्ने द॰ । च. ॰याग्रभा॰ । १५ ख. ग. ॰त् । स्वेष्टायास॰ । १६ क. मार्यो वा॰ । ग. ॰मारीवा॰ । १७ क. 'प्रदातास्ततो' । च. 'प्रजातास्ततो' ।

[1]शूद्रायोच्छिष्टमनुच्छिष्टं वा दद्यात् ॥७॥ शेषं[2] दंपती भुञ्जीयाताम् ॥८॥ सर्वोपयोगेन
पुनःपाकः ॥९॥ यदि निरुप्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशेषेणास्मा अन्नं कारयेत्॥ १०॥
[3]विज्ञायते[4] हि ॥११॥ वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहं तस्मादप आनयन्त्यन्नं
वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिं जना विदुरिति ॥ १२ ॥ तं भोजयित्वोपासीताऽऽसीमा-
न्तमनुव्रजेत्, अ(आऽ)नुज्ञानाद्वा ॥१३॥ अपरपक्ष ऊर्ध्वं चतुर्थ्याः पितृभ्यो दद्यात्पू-
र्वेद्युर्ब्राह्मणान्संनिपात्य यतीन्गृहस्थान्साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्मस्थाञ्श्रोत्रि-
यानशिष्याननन्तेवासी(सि)नः शिष्यानपि गुणवतो भोजयेत्[6] ॥ १४ ॥ विलग्नशुक्ल-
क्लीबान्धश्यावदन्तकुष्ठिकुनखिवर्जम् ॥ १५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १६ ॥
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः १७
श्राद्धे नोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्या दिनक्षयात् । श्चोतन्ते हि सुधाधारास्ताः पिबन्त्य-
कृतोदकाः १८
उच्छिष्टं न प्रमृज्यात्तु यावन्नास्तमितो रविः । क्षीरधारास्ततो यान्ति[11] अक्षय्याः पङ्क्तिभा-
गिनः १९
प्राक्संस्कार[12]प्रमीतानां[13] स्ववंश्यानामिति श्रुतिः[14] । भागधेयं मनुः प्राह [15]उच्छिष्टोच्छेषणे उभे
उच्छेषणं भूमिगतं विकिरं[16] लेपनोदकम् । [17]अन्नं प्रेतेषु विसृजेदप्रजानामनायुषाम् २१
उभयोः[18][19] शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् । तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः २२
तस्मादशून्यहस्तेन कुर्या[20]दन्नमुपागतम् । भो(भा)जनं वा समालभ्य तिष्ठेतोच्छेषणे उभे
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे २४
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम्[21] । पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत्
अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् । श्रुतशीलोपसंपन्नं सर्वालक्षणवर्जितम्[22] २६
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् । अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु २७
देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तयेत् । प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे २८
यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हवि-
र्गुणाः २९

---

१ ख. ग. शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा। २ ख. ग. 'षं यती भुञ्जीत । स, । ३ ख. ग. विजायतेऽहि वै' । ४ क. °ते वै°। ५ ग. °ज्ञाताद्वा°। ६ क. त्। द्विर्नप्रशु°। च. °त्। नप्र°। ७ ख. ग. °क्लविगृधिश्या°। ८ ख. ग. °त्। खे पतन्ति हि या धारा°। ९ ख. ग. °च्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते या°। १० क. °वन्नास्त°। ११ ख. ग. यान्त्यक्षयाः संचरभा°। १२ च °स्कारात्प्रमी°। १३ ख. ग. °नां प्रवेशनमि। १४ च. स्थितिः। १५ क. उच्छेषोच्छे°। १६ ख. ग. °किरेल्लेपसोद°। १७ ख. अनुप्रे°। १८ च. भयोर्हस्तयोः। १९ क. °योः पार्श्वयो°। २० क. °र्यादर्भमु°। २१ ख. ग. °पदः। प°। २२ ख. ग. सर्वल°।